

VARIA

– KÖNYVISMERTETÉS –

A bírói mérlegelés kérdései egy monográfia tükrében

IRIS CANOR

The Limits of Judicial Discretion in the European Court of Justice

Baden-Baden: Nomos Verlagengesellschaft, 1998.

I. Bevezetés

A jog alkalmazóinak tevékenységét számos jogtudós és gyakorló jogász vizsgálja, hiszen – főleg a kontinensen – a bíró szerepe nagyon sokáig háttérbe húzódott Montesquieu azon híressé vált megállapításának megfelelően, amely szerint a bíró a törvényhozó szája.¹ Ez a megállapítás azonban nem bizonyult időtállóknak. A jogtudósok ugyan mind a mai napig különböző nézeteket vallanak a tekintetben, hogy a bírói jogalkotás mennyiben tekinthető ugyanolyan jelentőségűnek, mint a törvényhozó által végzett jogalkotó tevékenység, azt azonban többségük elismeri, hogy a jogalkalmazó szerepe sokkal több és kreatívabb annál a passzív szerepnél, amellyel a kontinentális kódexek felruházták őket.

Amikor a jogalkalmazói döntésekben lefektetett tételek általános érvényt nyernek, akkor valójában teljes értékű bírói jogalkotásról beszélünk azzal együtt, hogy ez a tevékenység csak funkcionális vagy materiális értelemben minősül jogalkotásnak, formailag természetesen nem veszi át a jogalkotó helyét vagy szerepét. Ahogy Reid bíró megfogalmazta: „Volt idő, amikor szinte illetlenség volt azt gondolni, hogy a bírák jogot alkotnak, hiszen ők csak kinyilvánítják azt. Akik ilyen meseszerűen képzeltek el a bírói tevékenységet, abban a hitben voltak, hogy valamiféle Aladdin barlangja rejti a jog tudását amely a bírák előtt a bűvös » Szezám tárulj! « felkiáltásra kinyílik, és ily módon a bírák eltelnek jogismerettel. Ezen naiv elképzelések szerint a rossz döntések akkor születnek, ha a bíró hibás varázsszót mond, és a rossz ajtó nyílik meg.

¹ C.L. DE MONTESQUIEU: *A törvények szelleméről*. (Fordította: Csécsy Imre és Sebestyén Pál) Budapest, 2000, 248–261.

Mi azonban már nem hiszünk a tündérmesékben. El kell fogadnunk azt a tényt, hogy a bírák igenis jogot alkotnak.”²

A bírói jogalkotással kapcsolatban általánosságban felmerülő kételyek a legitimáció kérdéséhez kapcsolódnak: milyen jogi alapon alkot a bíró jogot? Az alapszabály az, hogy a bíró kötve van a joghoz. A jog uralmának (rule of law) alapelve minden demokratikus jogrend sarkkövét képezi. A joguralom keretei között bírói jogalkotás csak akkor lehetséges, ha erre a jogalkotó által tételezett jogszabályok felhatalmazást adnak. Ez a kritérium azonban jellemzően nem teljesül az államhatalmi ágak szétválasztásának szigorú szabályainak következtében. Az európai magánjogi törvénykönyvek közül csak a svájci kódex az, amelyik megteremti annak a lehetőségét, hogy írott törvényi szabályozás hiányában a bíró jogosult olyan döntést hozni, amelyet az adott kérdés megoldására ő – ha jogalkotó lenne – törvényi megoldásként elfogadna.

Iris Canor³ arra vállalkozott ebben a művében, hogy az Európai Unió jogrendszerén belül vegye górcső alá az Európai Bíróság jogalkotói tevékenységét, hiszen ez az a normarendszer, amelyen belül a bírói jogalkotás szerepe és fontossága a legkiemelkedőbb, és egyben vitathatatlan. Az alábbiakban bemutatásra kerülő könyvben a szerző a bírói mérlegelés határainak problémakörét elemzi, melynek során számos jogeset vizsgálatával illusztrálja a kérdésekhez kapcsolódó versengő elméletek bemutatását. Az egyes problémakörök bemutatása és elemzése során Canor széles körben alkalmazza az összehasonlító jog módszerét: az aktuális kérdés tekintetében bemutatja az eltérő jogrendszerek által kínált lehetséges válaszok széles skáláját, majd a különböző jogrendszerek megoldásaival összevetve elemzi az Európai Unióban kialakult jogalkalmazói gyakorlatot.

II. A bírói mérlegelés meghatározása, jogi alapja

1. A bírói mérlegelés általában

Bírói mérlegelésről Canor szerint akkor beszélhetünk, amikor az adott jogi probléma megoldására több jogszerű megoldás is kínálkozik, és a jogalkotónak kell eldöntenie, hogy a lehetőségek közül az adott esetben melyiket választja. A választás joga azonban nem egyenlő az önkényes, vagy csakis szubjektív alapon történő választással.⁴

² LORD REID: The Judge as Law Maker. *Journal of Society of Public Teachers of Law*, 22/1972. “There was a time when it was thought almost indecent to suggest that judges make law. They only declare it. Those with a taste for fairy tales seem to have thought that in some Aladdin’s cave there is hidden the Law in all its splendour and that on a judge’s appointment there descends on him knowledge of the magic words Open Sesame. Bad decisions are given when the judge has muddled the password and wrong door opens. But we do not believe in fairy tales any more. So we must accept the fact that for better or for worse judges do make law.” In CANOR i. m. 79.

³ Iris Canor a College of Management of Academic Studies professzora, korábban a Max Planck Institute, illetve a Heidelbergi Egyetem, valamint a Columbia Law School tanára volt. Főbb kutatási területe a nemzetközi magánjog és az Európai Unió joga közötti kapcsolat, valamint a nemzeti szuverenitás határainak vizsgálata.

⁴ CANOR i. m. 1.

A bírói mérlegelés egyik legpontosabb definícióját Barak adta, aki szerint a bírói mérlegelés nem más, mint a bírónak adott azon hatalom, hogy választhasson a több felmerülő jogszerű megoldás közül.⁵ A jogszerű lehetőségek meghatározására a jogértelmezési módszerek szolgálnak. Önmagában azonban az interpretációs szabályok rigorózus megtartása nem vezeti el a bírót az egyetlen tökéletes megoldásig. Leszűkíti ugyan a szóba jöhető alternatívák körét, ám a végső döntés a bíró kezében van. A mérlegelés az interpretációs tevékenység szerves részét képezi. Adott eset eldöntésekor ugyanis a bírónak több lehetségesen alkalmazható norma közül kell kiválasztania azt a normát, ami a konkrét problémára – az eset minden részletét figyelembe véve – jogszerűen alkalmazandó.

A legmegfelelőbb megoldás kiválasztása a bíró számára nem csupán lehetőség, hanem kötelezettség is. Ez a kötelezettség arra is kiterjed, hogy választását a fennálló jogrend elveire és normáira alapozva igazolni tudja. Tévedés tehát azt gondolni, hogy a mérlegelés valamiféle teljesen szubjektív folyamat. A különböző interpretációs módszerek alkalmazása ebben nyújt segítséget: eszközt ad a bíró kezébe, hogy kiválassza a lehetséges és jogszerű megoldásokat, amelyek közül aztán a mérlegelés során a bíró eldönti, hogy melyik az, amelyik az adott kérdésre az adott ügyben a legmegfelelőbb megoldást kínálja. A jogszabály értelmezésének folyamatában elsőként a norma szövegét kell alapul vennünk, hiszen amennyiben a norma önmagában világos és egyértelmű megoldást kínál, akkor a bírónak nem kell tovább keresnie, hanem a szabály alapján eldönti a vitás kérdést. A vita azonban sokszor nem oldható meg egyszerű literális interpretáció alapján, hiszen a jogi norma számtalan esetben többféleképpen is értelmezhető. Ahhoz, hogy az adott helyzetre alkalmazható értelmet a bíró megtalálja, célszerű a jogalkotójának akaratát megvizsgálnia: mire irányult a törvénykezési akarat, mi volt a cél a jogszabály tételezésekor? Ez a történeti értelmezési módszer ugyan elvezeti a bírót ahhoz, hogy megértse, milyen kérdések szabályozására irányult a törvényhozó akarat az adott jogi norma megoldásakor, gyakran azonban a jelenben olyan kérdéssel áll szemben a bíró, amely kérdés a jogszabály tételezésének időpontjában, egy teljesen más társadalmi, gazdasági környezetben nem merülhetett fel. Ilyenkor a bíró egy fokkal tovább lép, és megvizsgálja azt, hogy az akkori jogalkotói szándék tükrében a mai új kérdésre milyen válasz rejlik a meglévő szabályozásban. Mi az a cél, mik azok az értékek, amelyeket a törvényhozó a múltban megfogalmazott normában érvényre kívánt juttatni? A teleologikus értelmezésnek tehát igen jelentős a szerepe abban, hogy a jogalkotó által kifejezett prioritások a jog alkalmazása során is érvényesüljenek.

Az eltérő jogi kultúrákban a mérlegelés tekintetében leginkább abban mutatkozik különbség, hogy a különböző faktorok milyen súllyal esnek latba az egyes jogrendszereken belül. Az angolszász jogrendszerek ítélkezési gyakorlatában az alkalmazható törvényi szabályozás, a statute mellett vagy helyett a precedensek szerepe a döntő, míg a kontinentális joggyakorlatban a bíró nem jogosult ítéletét előzetes határozatokra alapozni, köteles a jogalkotó által tételezett jogi normák szerint ítélkezni.

Az állandó változások és társadalmi, gazdasági és technikai fejlődés következtében azonban sokszor előbb kerülnek a bírák elé azok az új kérdések, amelyek törvényi

⁵ AMI BARAK: *Judicial Discretion*. Yale University Press, 1989, 7. Idézi CANOR i. m. 9.

szabályozást igényelnek, mint ahogy a jogalkotó felismerné az új jogszabály megalkotásának szükségességét. Ezekben a helyzetekben különösen fontos az, hogy bíró felismerje, noha ítéletét a már meglévő precendsre vagy jogi normára kell alapoznia, az adott keretek között az általa választott értelmezés vezethet el a meglévő normák új igényekhez való adaptálásához. A bírói mérlegelés legnagyobb jelentősége abban áll, hogy biztosítja az egyensúlyt a stabilitás és a változás igénye között, hiszen – ahogy azt Roscoe Pound megfogalmazta – a jognak stabilnak kell lennie, ám nem állhat változatlanul.⁶ Minden jogi rendszerben jelen van bizonyos fokú kiszámíthatatlanság és bizonytalanság, amelyet soha nem lehet teljes mértékben kiiktatni, hiszen az emberi társadalom nem képes olyan normákat alkotni, amelyek minden kérdésre teljes biztonsággal adjanak választ. A mérlegelés intézménye ezért szükségszerű, hiszen ez hivatott betölteni azt az űrt, amely a tételes normahalmaz és a felmerülő kérdések között tátong.⁷

A kontinentális bírói tevékenységnek hagyományosan az írott, jogalkotó által tételzett normák szolgálhattak alapul. Ez a kötöttség volt hivatott biztosítani azt, hogy a jogalkalmazó ne hozhasson önkényen alapuló döntéseket, és ily módon semlegessége is biztosítva legyen. Másrésztől a bíró ilyen módon történő behatárolása azt a célt is szolgálta, hogy a jogi kérdéseken keresztül a bírónak ne legyen lehetősége politikai, közéletet érintő döntéseket hozni. Ez a szemlélet különösen fontossá vált a francia forradalmat követően, hiszen a bírák a forradalmi vezetők szemében az uralkodó osztályt, a királyságot kiszolgáló rendszert testesítették meg, és el akarták kerülni, hogy a jogalkalmazói bármilyen módon kibújhassanak az általuk megalkotott normák alól.

A nagy kodifikációk korszakában születtek meg azok a törvénykönyvek, melyeknek célja az volt, hogy adott nemzet számára olyan egységes jogszabályi rendszert hozzon létre, amely minden lehetséges felmerülő problémára egyértelmű választ ad. Ezen utópisztikus elképzelés arra jusztinianuszi gondolatra épül, mely szerint általánosan érvényes jogi normát csak a szuverén uralkodó alkothat. A kódexek megerősítették a jog alkalmazóinak alárendelt szerepét. Az elképzelés ugyanis, amely szerint a bírákra semmi más feladat nem hárul, mint megkeresni a törvénykönyvben foglalt, konkrét esetre illő paragrafust, és aszerint ítélezni, a jogalkalmazókat *quasi* „jogszolgáltató gépezetté” akarta redukálni. A kódexek kibocsátását nem sokkal követte az a poszt-kodifikációs korszak, amelynek során a jogtudósok – belátva, hogy a jogszabályok soha nem lehetnek olyan tökéletesek és egyértelműek, hogy azokkal minden kérdés egyszerűen megoldható legyen – jogértelmező technikákat, megközelítési módokat és javaslatokat dolgoztak ki a bírák és egyéb jogalkalmazók számára. Ezek a módszerek némiképp egységesítették a jogértelmezés folyamatát.

A római-germán jogrendszerek jellegzetessége, hogy a megfelelő jogi norma megtalálása korántsem jelenti automatikusan a felmerülő vitás ügy megoldását. A jogszabály nem egy általánosan működő képletet kínál, amelybe mindig minden jogeset tényállása behelyettesíthető, és ily módon percek kérdése a megoldás megismerése. A jogszabály valójában egy keretet biztosít a jog alkalmazójának, amelyen belül maradva bizonyos diszkrecionális joga van, hiszen – hacsak nem akar a törvényhozó a

⁶ ROSCOE POUND: *Interpretation of Legal History*. New York: Macmillan, 1923, 1. Idézi CANOR i. m. 6.

⁷ CANOR i. m. 11.

túlzott kazuisztika hibájába esni, amely egyébként sem lehet soha kielégítően precíz – kénytelen valamiféle mozgásteret biztosítani a jogalkalmazó számára. A római-germán jogalkotók tehát mindig azon fent említett egyensúlyra törekszenek, amely azáltal érhető el, hogy egyszerre két irányból kell egymás felé haladni: a túlzottan aprólékos és részletekbe menő szabályozás felől az általánosság felé az egyik oldalon, a másik oldalon pedig a túlzottan nagy bírói szabadság felől a szűkebb keretek felé. A bíró ily módon nem csupán egy jogalkalmazó gépezet, hanem az ő feladata egyben az is, hogy őrizze a mérleg egyensúlyát, nehogy az egyik vagy másik irányba kibillenessen. Ha egy adott jogszabály precízebb, vagy éppen általánosabban fogalmaz, ez a bíró mozgásterének szűkítését vagy tágítását eredményezi, mely eltérés mindig attól a bizonyos középponttól értendő. Mindig biztosított tehát valamiféle bírói mérlegelés. Kérdéses csupán a szabadság mértéke lehet.

2. Szűk és széles értelemben vett mérlegelési jogkör

Canor véleménye szerint a bírói mérlegelés alapvetően három dimenziót takar: a kérdéses eset tényeinek meghatározását, az alkalmazandó norma alkalmazási területének meghatározását, illetve magának az alkalmazandó normának a definiálását.⁸ A szerző szerint mindhárom területen érdemes megvizsgálnunk azt, hogy mikor beszélhetünk szűk illetve széles értelemben vett mérlegelési jogköréről. Ez a Canor által meghatározott két kategória a mérlegelési szabadság fokozatát hivatott jelölni, azt tudniillik, hogy milyen mértékben élvezheti a jogalkalmazó a mérlegelés adta szabadságot, vagy éppen ellenkezőleg, mennyire van keretek közé szorítva ezen tevékenység gyakorlása során.⁹ Megállapíthatjuk, hogy a különböző jogrendszerek eltérő mértékben határolják be a bírói mérlegelési lehetőségét, az azonban kétségtelen, hogy valamiféle keretet minden jogrendszerben felállítottak. A demokratikus államkeretek már pusztán önmagukban behatároló tényezőként vannak jelen, hiszen „[...] az abszolút mérlegelési jogkör, csakúgy, mint a korrupció, a szabadság végének kezdetét jelenti” – fogalmazott Douglas amerikai bíró.¹⁰ A határokról azért is szükség van, mert a bírói mérlegelés intézményének nem az a célja, hogy a jogalkalmazó szubjektív véleménye jelenjen meg a jogrendszer normájaként, hanem éppen ellenkezőleg: a cél az, hogy a bírói mérlegelés eredményeképpen megerősítést nyerjenek azok az alapvető normák, amelyekre a jogrendszer épül. A mérlegelés és az önkényes döntéshozatal között semmiképpen sem vonhatunk egyenlőséget.¹¹ A bírói mérlegelés kiemelkedően fontos eszköze annak, hogy a jogrendszer és a valós társadalmi igények között mindig is jelenlevő bizonyos távolság ne szélesedjen áthidalhatatlan szakadékká. A jogalkalmazói tevékenység nem egy elvont, burokba zárt közegben zajlik, hanem lényegéből fakadóan az élő társadalmi-jogi környezetben, ahonnan nem lehet, és nem is lenne ésszerű az ilyen „külső”, azaz nem tisztán jogi elemeket kiiktatni. A bíró döntését befolyásoló társadalmi értékrend vagy adott társadalmi

⁸ CANOR i. m. 13.

⁹ CANOR i. m. 13.

¹⁰ J. W. DOUGLAS: *State of New York v. United States*. 342 US 882, 884 (1951) Idézi CANOR i. m. 14.

¹¹ CANOR i. m. 14.

situáció nem valamiféle nem kívánatos elem a mérlegelés során, hanem a jogalkalmazói feladat teljesértékű betöltésének elengedhetetlen kellékei. Hogy is szolgálhatná a jogalkalmazói tevékenység a társadalom érdekeit, ha figyelmen kívül hagyná azt a közeget, amelyben a konkrét kérdés felmerült?

A szerző szerint megalapozatlan az a félelem, hogy a mérlegelés leple alatt a bíróságok olyan közéleti vagy politikai döntéseket hozhatnak, amelyek nem tartoznak a kompetenciájukba.¹² Tagadhatatlan tény, hogy bizonyos kérdések eldöntése során a végső válasz megalkotásában szerepet játszanak olyan társadalmi vagy akár közéleti megfontolások is, amelyek talán a konkrét alkalmazandó jogi normában nem nyertek megfogalmazást, a kérdéses ügyhöz azonban szorosan kapcsolódnak. A bírói tevékenység és döntéshozatal azonban nem valamiféle külső kontroll nélküli tevékenység, hanem a jogrendszerbe épített ellenőrző mechanizmusokon keresztül behatárolt aktus. Az ítélet indoklásának kötelezettsége, a fellebbezéshez való jog, a nyilvánosság, és természetesen a legalapvetőbb jogrendi elvek, mint amilyen az államhatalmi ágak szétválasztása és a jog uralma, mind mind azt hivatottak szolgálni, hogy a jogalkalmazó tevékenysége betölthesse a rá osztott szerepet, hogy ti. hidat képezzen az absztrakt jogalkotás és az állandóan változó társadalmi élet között. Az ilyen jellegű kritikák és félelmek talán érthetőbbek, ha arra gondolunk, hogy a demokratikus berendezkedés keretein belül a bírakat nem a választópolgárok választják, és a választott parlamentnek sem tartoznak elszámolással.¹³ A jogalkotó nem kérheti számon a jog alkalmazójától, hogy hogyan alkalmazta a konkrét esetben az általa megalkotott általános érvényű normát. Ennek oka a jogállamiság azon kritériumában rejlik, amely megköveteli az államhatalmi ágak, így a törvényhozó és a bírói hatalom egymástól való elválasztását. Ennek a függetlenségnek pedig ez az „ára” vagy ellentételezése: a bírák nem tartoznak beszámolási kötelezettséggel a demokratikusan választott szervek irányába. A belső bírói intézményrendszerbe azonban be vannak építve azok a kontroll elemek, amelyek biztosítják, hogy a jogalkalmazó ne önkényesen hozzon döntést az egyedi kérdésekben. A fellebbviteli jogosultság, amely szintén a jogállamiság követelménye, azt hivatott biztosítani, hogy ne egyetlen – esetleg elfogult vagy más módon hibás – döntés legyen a végső válasz az adott esetben felmerülő kérdésre. Súlyosabb esetekben pedig a bírósági rendszer fegyelmi eljárás útján vonhatja felelősségre a jogalkalmazót.

III. A bírói mérlegelés szerepe és fontossága az Európai Unió Bíróságának gyakorlatában

1. Az Európai Unió Bíróságának szervezete és feladatai

Az Európai Unió Bíróságának szervezeti felépítése és feladatainak meghatározása a Római Szerződésben és annak módosításaiban található. A Szerződések első alapve-

¹² CANOR i. m. 15.

¹³ CANOR i. m. 8.

tő rendelkezése kimondja, hogy „[...] a *Bíróság és az Elsőfokú Bíróság* – az őket megillető hatáskörök keretén belül – a jelen Szerződés értelmezése és alkalmazása során biztosítja a jog tiszteletben tartását.”¹⁴ A Szerződés világosan leszögezi, hogy a Bíróság csak a Szerződésben tételezett eljárási formák során, ezek keretén belül végezheti tevékenységét. A 220. cikkely megfogalmazása azonban lehetőséget adott az európai bírának arra, hogy tágran értelmezve a rendelkezés szövegét, kompetenciájukat kiterjesszék olyan területekre is, amelyek explicite nem nyertek megfogalmazást a Szerződésben. Az egyik legjobb példa erre az Európai Zöld Párt jogvitája az Európai Parlamenttel,¹⁵ ahol a zöldek a Bíróság előtt megtámadták a Parlament egyik rendeletét, noha a megtámadás lehetőségét biztosító 230. cikkely a Bíróság előtt megtámadható jogi aktusok között nem említette a Parlament aktusait. A Bíróság azonban – a 220. cikkelyre alapozva – kimondta, hogy a Bíróság kompetenciája igenis kiterjed a Parlament aktusai jogszerűségének ellenőrzésére is, hiszen ha nem így lenne, akkor nem teljesítené a jog tiszteletben tartásának biztosítására vonatkozó alapvető kötelezettségét, és ha a Parlament aktusai kivételt képeznének a többi európai intézmény aktusaival szemben, az mind a Szerződés szellemiségével, mind rendszerével ellentétes értelmezésnek minősülne.¹⁶ A jogesetek indoklásai alapján megállapítható, hogy a Bíróság mindig figyelembe veszi a Szerződés szellemiségét, célját, és ennek tükrében értelmezi saját kompetenciáját.

Az Európai Unió Bíróságában minden egyes tagállam egy-egy bírával képviselteti magát. Ennek az összetételnek – noha az egyre növekvő tagállami létszám miatt többször felmerült a Bíróság létszámának korlátozása – a jelentősége a Bíróság legitimitációjában rejlik. Minthogy minden tagállam egyenlő jogosultságú bírát ad a Bíróságnak, így a tagállami egyenlőség és egyenjogúság kézzelfoghatóan megjelenik a Bíróság összetételében. A Bíróság legitimitásának kérdése azért kiemelkedő fontosságú, mert a Szerződés feljogosítja a Bíróságot nemcsak az európai intézmények, de a tagállamok egyes aktusainak vagy esetleges mulasztásainak megítélésére: azok megsemmisítésére, vagy mulasztás esetén szankció kirovására. A legitimitás tehát előfeltétele annak, hogy a Bíróság valóban működőképes legyen, és a tagállamok, valamint az intézmények valóban elfogadják a döntéseit. Még fontosabb a legitimitáció, ha figyelembe vesszük, hogy a Bíróság – különösen kezdetekben, amikor a másodlagos jogszabályi rendszer sokkal hézagosabb volt – igen aktív szerepet vállalt az Európai Unió jogának formálásában: a jog értelmezésén keresztül olyan alapvető tételeket fektetett le, mint amilyen például az európai jog elsődlegessége¹⁷ a nemzeti tagállami jogszabályokhoz viszonyítva. Ezeket a nagy horderejű határozatokat és a Bíróságot magát így is rendkívül sok támadás érte és kritika illette: jogalkalmazó szervként jogalkotói szerepet vállalt magára. A tagállami kritikákat azonban segített ellensúlyozni az a tény, hogy minden tagállam bírása ott ül a Bíróságban. A képviselet

¹⁴ Római Szerződés 220. cikkely

¹⁵ Case 294/83, Parti Ecologiste “Les Verts” v. European Parliament.[1986] ECR 1339.

¹⁶ “[...] an interpretation of Article 173 (present Article 230) which excluded measures adopted by the European Parliament from those which could be contested would lead to a result contrary both to the spirit of the Treaty [...] and to its system.”

¹⁷ Case 6/64, Costa v. ENEL. [1964] ECR 1150–1168.

azonban korántsem jelent tagállami ellenőrzést vagy befolyásgyakorlást. Az Európai Unió Bírósága egységes döntéseket hoz, különvélemények és párhuzamos vélemények nélkül. Ennek jelentősége szorosan a bírói függetlenség intézményéhez kapcsolódik, hiszen ily módon a bírakat kinevező tagállamoknak nem áll módjukban nyomon követni az általuk delegált bíró adott ügyben kifejtett – esetleg a saját küldő államának rövid távú érdekeivel ellentétes – álláspontját. Ez az intézmény nem csak a bíró tagállamtól való függetlenségét biztosítja, hanem azt is, hogy a bírák döntéseikben az Európai Unió értékrendjét juttatják kifejezésre.¹⁸

A legitimitás intézményi dimenzióján túlmenően azonban Canor az Európai Bíróság határozatainak tartalmi legitimitását is vizsgálja. A szerző abból indul ki, hogy az ítélkezési gyakorlatban elválik egymástól a határozatok „tisztán jogi” és a „valódi világbeli” dimenziója. Canor úgy látja, hogy az Európai Unió Bírósága jogalkalmazói és jogalkotói tevékenysége során azt az alapelvet követi, mely szerint a jogértelmezésnek meg kell felelnie mind a jogi, mind pedig a valódi világ elvárásainak.¹⁹ Mit is jelent ez a szokatlan kettős felosztás? Canor véleménye szerint az olyan ítéletet, amely nem valamely vonatkozó jogi normán és annak kontextusán alapszik, a társadalom nem jogi, hanem politikai döntésnek fogja tekinteni. Ennek az az oka, hogy bizonyos kérdésekre mind jogi, mind „tisztán” politikai közegben is adható válasz, fogalmazható meg állásfoglalás, hiszen a jog és a politika térréuma jelentős részben fedi egymást a szabályozandó kérdések tekintetében. A jogi döntéseknek azért kell már megalkotott, és a jogalkotó által ilyenként elfogadott normán alapulnia, mert – ellentétben a demokratikusan megválasztott, és legitimitását a választottság tényéből nyerő jogalkotóval – a jog alkalmazója a jogalkotó által tételezett normára való hivatkozásból nyeri el legitimitását, mely legitimitás ily módon – a jogalkotóéval ellentétben – közvetett. Az olyan bírói döntés viszont, amely csak a társadalmi értékítéleten alapul, nem tekinthető jogi döntésnek, mégpedig azért, mert jogi normához való kötöttség hiányában ez a minőség nem illeti. Miért fontos, hogy ne csupán jogi, hanem társadalmi szempontból is elfogadott legyen az adott bírói döntés? Miért nem nyújt elegendő legitimitást a jogi alap? A társadalmi elfogadottságot a bírói döntés azáltal éri el, hogy döntéseiben a jogrendszer koherenciáját és konzisztenciáját tükrözi. A társadalmi elfogadottság ugyanis kettős dimenziót foglal magában. Egyrésztől a legitimációt, melyet a szerző intézményi dimenzióknak nevez, másrésztől pedig az alkalmazott eszközök és módszerek koherenciáját, melyet Canor intézmény-közi dimenzóként határoz meg.

A Bíróság intézményi és tartalmi legitimációjának kérdése után Iris Canor művében a legnagyobb hangsúlyt a bírói mérlegelés vizsgálatára fekteti.

2. Az Európai Unió Bíróságának jogalkalmazói tevékenysége különös tekintettel a bírói mérlegelésre

A bíróságok tevékenysége mindig az egyéni jogérvényesítést szolgálja, az egyedi esetben felmerülő kérdésre ad választ. A jogalkotó ezzel szemben mindig az általá-

¹⁸ CANOR i. m. 122–123.

¹⁹ CANOR i. m. 39.

nos, a közösségi igények megfogalmazására törekszik. Ebből a szempontból minősül különlegesnek az Európai Unió Bíróságának helyzete, hiszen az Európai Unión belül az egyedi kérdésekre adott válaszok alapjául szolgáló joganyag még mindig igencsak hézagos, a Bíróság tevékenységének kezdetén pedig még nagyobb hiányosságokkal küzdött. Ilyen környezetben tehát a Bíróság tevékenysége fokozottabban arra irányult, hogy az egyedi kérdések megválaszolásán keresztül kitöltse azokat a hézagokat, amelyek a közösségi joganyagot át-meg átszőtték.²⁰ Az Európai Unió Bíróságának helyzetét vizsgálva Canor megállapítja, hogy a Római Szerződés nem tartalmaz olyan kifejezett felhatalmazást, amelyben a Bíróságot azzal a hatalommal ruházná fel, hogy joghézag esetén döntésével töltsse ki a jogi rendszerben fennálló ürt. Ha azonban nem létezik ilyen felhatalmazás, akkor mi az alapja a Bíróság jogalkotói tevékenységének? A Szerződés a Bíróságot a közösségi joganyag értelmezésére hatalmazza fel. Kötelessége a Szerződés rendelkezéseinek értelmezése, melyre csak a Bíróság jogosult. Ezen jogalkalmazói tevékenységének eredménye pedig kötelező erővel bír.

Az Európai Unió Bírósága által végzett mérlegelési tevékenység kiemelkedő jelentőséggel bír, tekintettel arra, hogy a Bíróság – különösen az 1960-as '70-es években – közösségi jogalkotói szerepet tölt be. Értelmezi a Szerződés rendelkezéseit, valamint megállapítja az egyes közösségi dimenziójú normák vagy rendelkezések érvényességét, és ezen tevékenysége – noha mindezt adott eset keretei között végzi – jóval túlmutat a konkrét eset által lefedett területen.²¹ A jogalkotói és a jogalkalmazói tevékenység viszonyáról azonban elmondható – nem csupán közösségi szinten – hogy mindkettőnek közös a célja: a társadalmi igények kielégítése és célok elérése. Erre kaptak felhatalmazást az adott jogrendszer közösségétől. A politikai, vagy tágabb értelemben vett közéleti tevékenység kereteit a jogrend szabja meg. Nem választható szét tehát teljes mértékben a jogalkotás és jogalkalmazás, de nem is lenne ez kívánatos. A bíróságok esetleges jogalkotói tevékenységével kapcsolatban hangsúlyozandó az a tény is, amelyet a bírói kreativitás kritikusai gyakran elfelejteni látszanak, hogy ti. a bíróságok nem jogosultak egyedi döntéseiket vagy az azok nyomán kialakult állásfoglalásukat a jogalkotóra rákényszeríteni. A bírói jogalkotói tevékenységnek szükségszerűen csak akkor lehet bármiféle tere és létjogosultsága, ha ezt az adott jogrendszeren belül a jog alkotója maga explicit vagy implicit módon elismeri. Így történt ez az EU jogrendjén belül is. A Szerződést aláíró felek explicite feljogosították a Bíróságot arra, hogy kizárólagos értelmezője legyen az alapító Szerződéseknek. A kizárólagos jogértelmezői tevékenység jogának letéteményese tehát a Bíróság, és mint ilyen, az Európai Közösségeket létrehozó Római Szerződésben implicite feljogosítást kapott arra, hogy kiegészítse az alapító és az EU jogrendjének alapjait

²⁰ A bírói mérlegelés azonban nem minden esetben jut szerephez. Az Európai Unió Bírósága (a „Bíróság”) is elismerte az ún. „tisztá esetek” (clear cases) létezését a CILFIT ügyben,²¹ amikor indoklásában az alábbiakat fogalmazta meg: „Vannak esetek, amikor a közösségi jog alkalmazása annyira egyértelmű, hogy nem hagy teret semmiféle ésszerű kételynek a tekintetben, hogy a felmerült kérdést hogyan kell megválaszolni.” Az esetek másik csoportjába tartoznak az ún. „nehéz esetek” (hard cases), ahol az interpretációs módszerek által kiszűrt jogszervi lehetőségek közül a bírói mérlegelés útján jutunk el a végső megoldásig. Case 283/81 (1982) ECR 3415 para 16. Idézi CANOR i. m. 10.

²¹ CANOR i. m. 12.

lefektető tagállamok jogalkotói tevékenységét. Nem ellentétes tehát a jogalkotó akaratával a Bíróság által végzett kreatív jogalkalmazói tevékenység, sőt kifejezetten az alapítók akaratából és az ő meghatalmazásukon alapulva fejtette ki jogalkotói tevékenységét.

IV. Bírói aktivitás – Bírói politika és politikai kérdések

A jogalkalmazói aktivitásban megmutatkozó szabadság lehetőségének kihasználását tekintve megkülönböztethetünk minimalista ill. maximalista koncepciójú bíróságokat. Mit jelent ez a két, Canor által meghatározott kategória? Az általa minimalistának nevezett jogalkalmazó a norma céljának felkutatása során azon az elméleti alapon áll, hogy a norma célja tisztán és egyértelműen megtalálható a jogszabály szövegében. A Canor által maximalista jogalkalmazóknak nevezett csoportba tartozó bírák azt vallják, hogy az értelmezendő jogi rendelkezés értelmének megállapítása során figyelembe kell venni olyan külső tényezőket is, mint amilyen pl. a norma megalkotása körüli történelmi-társadalmi viszonyok, a jogszabályalkotást előkészítő anyagok, vagy maga a jogalkotási eljárás.²² Jelen sorok írója úgy látja, hogy ez a megkülönböztetés pusztán elméleti lehet, hiszen minden jogalkalmazó szembesül a gyakorlat során olyan kérdésekkel, amelyre a jogszabály szövege nem ad egyértelmű választ. A jogalkalmazói tevékenység szükségszerűen megköveteli azt, hogy a szó szerinti értelmezésen túl a bíró a betűk mögött meghúzódó értékeket és jogalkotói célt érvényesítse határozatában.

A bírói aktivitás kérdéséhez szorosan kapcsolódik a bírói döntésekben megfogalmazódott közéleti, politikai, nagy horderejű társadalmi mondanivaló mibenlétének vizsgálata. Minél aktívabb szerepet vállal egy bíró, a határozatában megfogalmazottak annál inkább átlépik a konkrét eset kereteit, és már nemcsak az adott jogeset peres feleinek szólnak az indoklásban megfogalmazott gondolatok, hanem a társadalom szélesebb körének, esetleg magának a törvényalkotónak. A határozatok indoklása lehetőséget ad a bírók számára, hogy megfogalmazzák azokat a problémákat, amelyek az ügy kapcsán váltak ismertté, és amelyekre egyelőre nem alkotott a törvényhozás olyan jogi normát, ami megoldást kínálna rá. Adott problémakör szabályozatlan mi voltára hívhatja fel ily módon a figyelmet a jogalkalmazó. Tovább lépve azonban az aktivitás fokmérőjén, a bíró a határozatban megfogalmazhatja a maga véleményét vagy javaslatát a felmerülő kérdés tekintetében. Kitérve tehát a konkrét eset kereteit, a problémát szélesebb társadalmi-jogi közegbe helyezve állást foglalhat valamiféle megoldás mellett. Ez már az aktivitásnak egy igen magas foka, ezt nevezi Canor „bírói politikának”. Politika alatt itt nem a köznapi értelemben vett pártpolitika értendő, hanem a döntésekben testet öltő közéleti mondanivaló, társadalmi üzenet. A fő kérdés a szerző szerint az, hogy vajon a bírói jogalkalmazói tevékenység milyen mértékben hat közre a társadalmi célok és az azok megvalósítását szolgáló eszközök keletkezésének kialakításában. Mennyiben tekinthetjük meghatározónak például az Európai Unió Bíróságának tevékenységét az Európai Unió jogának fejlődése tekintetében?

²² CANOR i. m. 53.

tében? A Bíróság saját kompetenciáját is kiterjesztően értelmezte: a Római Szerződés nem azt mondta ki, hogy az Európai Közösségek Bírósága jogosult a tagállamokra kötelező jogot alkotni, hanem azt, hogy a Bíróság a Szerződés értelmezője. Egyedül a Bíróság jogosult a Szerződés rendelkezéseit értelmezni, és értelmezése kötelező érvénnyel bír. Minden döntésével és kiterjesztő értelmezésével felvállalta annak a felelősségét, hogy a Szerződésben található joghézagokat kitöltse, és ily módon az Unió jogát alapjaiban formálja.

Ez a tág értelemben vett, kreatív jogértelmező-jogalkotó tevékenység olykor politikai, közéleti jelentőséggel bíró döntések meghozatalához vezetett. A nagy horderejű döntések természetszerűleg alapjaiban alakították és formálták az Európai Unió jogrendjét, amelyet számos szerző, közülük is legkeményebben talán Hjalte Rasmussen, a Koppenhágai Egyetem professzora illetett kritikával.²³ Rasmussen leginkább azt kritizálta a Bíróság tevékenységében, hogy olyan társadalmi és közéleti kérdésekben hozott döntést, amely döntések meghozatalához a Bíróságnak nem állt megfelelő jogi norma a rendelkezésére, amely legalábbis iránymutatóul szolgálhatott volna a döntések meghozatalában. Ez a megközelítés azonban alapjaiban hibás. A Bíróság döntéseinek alapjául maga a Szerződés szolgált. Annak generális megfogalmazásai, tág céljai, olykor ködös rendelkezései szolgáltatták az alapot. Senki nem illette a Bíróságot azzal a váddal, hogy ne vette volna figyelembe a Szerződés szövegét. Ez a szöveg azonban kétség kívül hiányos volt, ahhoz azonban elegendőnek bizonyult, hogy az alapvető irányok lefektetésével a Bíróságnak utat mutasson a konkrét döntések meghozatalához. A Bíróság a közösségi jogrend kapcsán felmerült kérdések eldöntésével, és az adott probléma kapcsán megfogalmazott állásfoglalásán keresztül nem ő maga alakította a társadalmi igényeket, illetőleg a társadalomnak a közösségi jogrenddel kapcsolatos igényeit, hanem reflektált a felmerülő problémára, és eldöntötte – a Szerződés alapján – hogy az adott kérdésre melyik az a válasz, amely a Szerződés iránymutatásainak leginkább megfelel. Hiúság lenne azt gondolni, hogy akár a jogalkotó, akár a jog alkalmazója minden esetben elébe tud vágni a társadalmi változásoknak, és a felmerülő igényeknek. A jogrend folyamatos alakulásban van, folyamatosan megújuló, átalakuló igényekkel szembesül. A jogalkotó is csupán ezen új igények észlelése folytán tud reflektálni, és megalkotni egy olyan generális normát, amely az új kérdésekre adott válaszok kialakításához szolgáltat alapot. A bíróságok pedig ezen normák mentén hozzák meg azokat a konkrét döntéseket, amelyek az előttük levő ügyben felmerültek. Könnyen előfordulhat azonban, hogy a konkrét esetben felmerült kérdésre az absztrakt jogi norma nem ad határozott választ. Ilyenkor a jogalkalmazónak nem csupán joga, de kötelessége is a kérdéshez legközelebb álló jogi normát alapul véve, a megoldást abból levezetve eldöntenie az ügyet. Nem vádolható tehát azzal az Európai Unió Bírósága, hogy úgymond „légből kapott” döntéseit „rákényszerítette”

²³ Az Európai Unió Bíróságának tevékenységét elemző két fő műve: HJALTE RASMUSSEN: *European Community Case Law: Summaries of leading EC court cases*. Martinus Nijhoff, 1993.; valamint Uő: *On Law and Policy in the European Court of Justice: A comparative study in judicial policymaking*. Martinus Nijhoff, 1986.

volna a Közösségre. Az a tény pedig, hogy a Bíróság által meghozott döntések kötelező erővel bírnak nem csupán az érintett felek, hanem az EU minden tagállama és polgára vonatkozásában, szintén nem a Bíróság önkényes döntése, hanem a Szerződésben lefektetett jogi norma.²⁴

V. A bírói mérlegelés korlátai

1. A bírói mérlegelés határai általában

Canor szerint a bírói mérlegelés kérdéskörének legizgalmasabb problematikája a bírói mérlegelés határainak kérdése. Léteznek-e ilyen határok, és ha igen, melyek azok? Az Európai Bíróság nem határozta még meg saját tevékenységének határait, ezért pusztán joggyakorlatára támaszkodhatunk ennek a kérdéskörnek az elemzése során. Ahogyan azt fentebb láttuk, az Európai Unióban a Bíróság a Szerződések értelmezésére kizárólagos jogosultsággal rendelkező szerv. Nem csupán jogosultság ez, hanem kötelessége is a Szerződéseket értelmezni, és az azokban foglaltakat megtartatni. Jogosan merülhet fel tehát a kérdés, hogy vajon mi szab határt ennek a tevékenységnek? Külső szervi kontroll híján azt mondhatjuk, hogy kizárólag a Bíróság saját értelmezési módszerei határolják be interpretációs tevékenységét.²⁵ A mérlegelés különös jelentőséggel bír a közösségi jogrendszerben, ahol gyakran a Bíróság mérlegelése eredményének a függvénye, hogy az Unió merre halad tovább. A Bíróság felméri a változó társadalmi igényeket – ez is a mérlegelés része –, és ezeknek megfelelően – természetesen mindig szem előtt tartva a Szerződés rendelkezéseit – dönt.

Abból az alapvető feltevésből kiindulva, hogy a bírói mérlegelés nem korlátlan és önkényes, az egyik alapvető kritikai kérdés úgy szól, hogy hogyan lehetséges szabályozni a bírói mérlegelést, ha maga a mérlegelés csupán akkor nyerhet teret, amikor nincsen alkalmazható jogszabály. Ha pedig létezik alkalmazandó jogszabály, akkor nem lehet teret engedni a bírói mérlegelésnek.²⁶ Ezen kritikai hozzáállás Canor megállapítása szerint nem tesz különbséget az adott megoldandó kérdésre megoldási alternatívákat kínáló jogszabályok, valamint a bíró mérlegelési tevékenységét behatároló normák között. Ha ugyanis az a helyzet áll elő, hogy a felmerült kérdés tekintetében a jogrendszer nem ad egyértelmű választ, akkor a bíró a mérlegelési tevékenység segítségével fog eljutni a lehetséges megoldási alternatívákig. Azonban a mérlegelési tevékenység is igazolásra szorul, a bíró nem dönthet pusztán intuíció vagy szimpátia alapján. Döntését logikai, erkölcsi és értékrendi normáknak kell alátámasztaniuk, melyek a társadalom számára elfogadhatóvá teszik az eredményt. Ezen a ponton már nem lehet kizárni a bírák szubjektív, egyéni élettapasztalatának, véleményének, értékrendjének a befolyásoló szerepét. Adott kérdésben felmerülő tények értékelése során nem várható el, hogy minden körülményt minden jogalkalmazó azonos jelentőségűnek értékeljen. Ahogyan azt Freund megfogalmazta: „Kijelenthetjük azt, hogy a bírák

²⁴ RASMUSSEN (1986) i. m. Idézi CANOR i. m. 20.

²⁵ CANOR i. m. 4.

²⁶ CANOR i. m. 120–121.

megítélése szempontjából a legfontosabb tényező a bírák filozófiája. Ha azt a tényt, hogy minden bírának van valamiféle filozófiai rendszere, veszélyesnek tekintjük, ki kell mondani, hogy ha azzal áltatnák magukat, hogy nincs filozófiai értékrendjük, az még veszélyesebb lenne.”²⁷ Tévedés lenne azt hinni, hogy az egyetlen érték, amit egy bírói döntés hordozhat, az a döntés abszolút objektív, „steril” mivolta. A bírónak kötelessége az általa meghozott döntéssel azt a megoldást alátámasztani, amelyet ő a legmegfelelőbbnek talál. Kiiktathatatlan tehát a bírói jogalkalmazás és döntéshozatal mechanizmusából a bírói individuum, de ez nem is elvárás, hiszen korántsem arról van szó, hogy maga a döntés a bíró egyéni értékrendjét tükrözi, hanem arról, hogy a döntés az adott jogi rendszeren belül a bíró által legjobbnak talált megoldáson alapul. Az objektivitás kritériumának nem az a célja, hogy a bíróságokat és magukat a bírákat is természetes társadalmi közegükből kiragadják, hanem pont ellenkezőleg: az, hogy az adott társadalmi tényezők ismeretének a fényében hozzák meg döntéseiket.²⁸

A szerző leszögezi: a bírói mérlegelés korántsem korlátlan. Hármasszoros korlátja az általános normatív rendszerből, a bírói hatalmi ág intézményi kereteiből, és az egyéb intézményekkel való interrelációból épül fel.²⁹ Ilyen korlátozó tényezőknek tekinthetők például a bíróság előzetes ítélkezési gyakorlata, a bíróság jogértelmezési módszerekre vonatkozó doktrínája, a bíróságnak, mint hatalmi ágnak az ideológiáját meghatározó tényezők, a bírósági eljárás rendszere, az adott jogrendszeren belül működő egyéb bírói szervekkel való kapcsolat, a demokrácia és a hatalmi ágak elválasztásának elve, valamint a jogi kultúra.³⁰ Az alábbiakban a főbb korlátokat vizsgáljuk meg a szerző elemzése alapján.

2. Jogfilozófiai keretek és a jogelvek kettős szerepe

Minden jogrendszer mögött meghúzódik valamiféle jogfilozófiai megalapozás, amely jelen van azon folyamatban, amelynek eredményeképpen a bíróság meghatározza az értelmezendő jogi norma tartalmát. Csakis ezen jogelméleti alap fényében vizsgálható az a kérdés, hogy milyen széles a bírói mérlegelés köre. A bírói mérlegelés jogintézményét vizsgálva Canor szerint meg kell különböztetnünk a mérlegelés külső és belső dimenzióját. Külső dimenzió alatt Canor azt érti, ahogyan a bíró kiválasztja az adott norma értelmezéséhez alapul szolgáló elméletet, alapelveket, alapvető irányultságot. A belső dimenzió pedig a norma értelmezése a kiválasztott megközelítési mód tükrében.³¹ A két dimenzió így módon fokozatokat jelöl, a mérlegelés mélységének lépcsőit. Az alapelv, az irányadó jogelv meghatározása az első lépés, amelyen belül megkezdődhet az értelmezésre váró rendelkezés kibontása ennek a jogelvnek a

²⁷ FREUND: Social Justice and the Law. In R. B. BRANDT (ed.): *Social Justice*. 1962. Prentice-Hall, 93, 110. “It may therefore be said that the most important thing about a judge is his philosophy, and if it be dangerous for him to have one, it is at all events less dangerous than the self-deception of having none.”
Idézi CANOR i. m. 121.

²⁸ CANOR i. m. 123.

²⁹ CANOR i. m. 5

³⁰ CANOR i. m. 6.

³¹ CANOR i. m. 34.

tükrében. A jogi alapelv kiválasztása kiemelkedő fontosságú az Európai Unió Bíróságának gyakorlatában, hiszen a Szerződés a maga eredeti formájában leginkább alapelveket fektetett le, és irányokat jelölt ki, ezek pontosabb megfogalmazása nélkül. Az uniós jog alkalmazása során felmerülő kérdések azonban nagyon is konkrétak voltak, olyanok, amelyekre a Szerződés nem tartalmazott egyértelmű válaszokat. A megoldáshoz vezető út első lépéseként tehát a Bíróság kiválasztotta azt az alapelvet, amelyet a teleologikus értelmezés módszerével kibontott, majd az értelmezés eredményeképpen megtalálta a választ a kérdésre.

Az európai közösségi jog értelmezése ily módon azért jelentősebb a hagyományos nemzetállami jogi normák értelmezéséhez képest, mert a közösségi joganyag sokkal kialakulatlanabb, képlékenyebb és fiatalabb a tagállami, több évszázados történelem során kialakult jogrendeknél. A közösségi jogra vonatkozóan is igaz az a megállapítás, mely szerint szükség van egyfajta jogi filozófia kiválasztására, amelynek alapján a Bíróság elkezdheti jogértelmezői, jogalkalmazói tevékenységét. Ismét Rasmussen kritikáját idézi Canor, aki pontosan ennek a szükséges jogfilozófiai háttérnek a hiányára hívja fel a figyelmet.³² Rasmussen kritikájának alapját az képezi, hogy a Bíróság nem fogalmazta meg egyik esetben sem, hogy milyen jogelvek, jogfilozófiai elvek mentén halad a Szerződés értelmezése során. Canor azonban nem fogadja el ezt a kritikát. A szerző úgy véli, hogy a Bíróság valóban nem deklarált egy olyan elvet, mely általános alapul szolgál jogértelmezői tevékenységéhez, ez azonban nem azt jelenti, hogy nem létezik olyan irányadó jogelv, amely a Bíróság jogértelmezési tevékenységét áthatja, hanem azt, hogy az Európai Unió Bírósága nem korlátozta interpretatív tevékenységét egyik vagy másik módszerre, vagy megközelítési módra, hanem a nemzetállami gyakorlatban is alkalmazott jogértelmezői technikáknak a kombinációját alkalmazta a döntéshozatal során. „A jogértelmezés művészet, amelyben a bírói ösztön és érzék igen széles teret nyer” – fogalmaz két angolszász jogász.³³ Való igaz, hogy a bírói mérlegelési tevékenység nem szorítható mechanikus szabályok közé, melyek automatikus alkalmazása elvezet a kívánt megoldáshoz. Megállapítható azonban, hogy annak ellenére, hogy a Bíróság nem fogalmazott meg egy olyan jogelméleti rendszert, melynek alapján a döntései születnek, nem korlátlan a szabadsága: a Szerződés rendelkezéseinek értelmezése során kötve van az abban lefektett szabályokhoz, és nem szakadhat el az ott megfogalmazott céloktól.

Előfordulhat, hogy az értelmezésre váró norma mögött párhuzamosan olyan célok fogalmazódnak meg, amelyek egymással ellentmondásban állnak. Ilyen esetekben a Bíróság azt az elgondolást tekinti mérvadónak, amely inkább harmóniában áll a közösségi jogrendszer alapjait képező jogelvekkel.³⁴ A közösségi jogrenden belül elfogadott jogelveknek két nagy csoportját különbözteti meg a szerző: az egyik csoportba tartoznak azok a jogelvek, amelyek a közösségi jog sajátjai, tehát ebben a speciális jogrendszerben alakultak ki és szilárdultak meg alapvető jogelvekké. A másik

³² HJALTE RASMUSSEN: Between Self Restraint and Activism. *EL Review* 13/1988, 28, 34. Idézi CANOR i. m. 34.

³³ L. N. BROWN – T. KENNEDY: *The Court of Justice of the European Communities*. London: Sweet & Maxwell, 2000, 321.

³⁴ CANOR i. m. 53.

nagy csoportot pedig azok a jogelvek alkotják, amelyek a hagyományos tagállami jogrendszereken belül is már elfogadott jogelveknek minősülnek.³⁵ A Bíróság az a szerv, amely ezeket a jogelveket a gyakorlatban is érvényesíti. A másodlagos jogforrási szinten tételezett elvek nem magával a tételezés aktusával válnak alapvető jogelvekké, hanem azért, hogy a gyakorlatban, és elsősorban a Bíróság gyakorlatában a jogalkalmazó ezeket a tételezett normákat jogelvi jelentőségűnek minősíti. Vannak természetesen olyan alapelvek, amelyek az elsődleges jogforrási szinten, a Szerződésben nyertek megfogalmazást. Ezek nem szorulnak bírósági megerősítésre, alkalmazásuk kötelező, a Bíróságnak gyakran szolgálnak eszközül a teleologikus jogértelmezés során. Problematisabb azon jogelveknek a megítélése, amelyek a Szerződés preambulumban találhatóak, hiszen a preambulumban hivatalosan nem kötelező erejű része a Szerződésnek. A Bíróság azonban gyakorlatában megerősítette, hogy a teleologikus értelmezési módszer alkalmazásának keretében ugyanolyan fontosságúnak tekinti a preambulumban megfogalmazottakat, mint a Szerződés rendelkezéseit.³⁶ Önmagában az a tény, hogy adott jogelv nincs jogszabályi formában írásba foglalva, még korántsem jelenti azt, hogy az a jogelv nem is létezik, és így nem releváns. A Bíróság megfogalmazásában „[...] ahhoz, hogy adott jogelv a közösségi jogrend részét képezze, a tagállami jogrendszerekben általánosan elfogadottnak kell minősülnie.” Az általános elfogadottság kritériuma azonban itt sem egyenlő az írásba foglalással. Az általános elfogadottság azt jelenti, hogy a szóban forgó jogelvben megformált tartalom a különböző tagállami jogrendszerekben egyaránt jelen legyen.³⁷ A Bíróságnak igen széles mérlegelési jogköre van abban a tekintetben, hogy megítélje egy jogelv általános elfogadottságát, és azt, hogy ily módon a jogelv közösségi jogelvnek minősíthető-e.³⁸ Az írott jogelvek írásos mivoltukból kifolyólag behatárolják a Bíróság jogértelmezési és mérlegelési lehetőségeit, noha – mint ahogyan a Szerződés írott rendelkezéseinek értelmezése során is láthattuk – a norma megfogalmazása mögött rejlő valós tartalom meghatározása még mindig elég tág teret enged a bírói mérlegelésnek.³⁹

Az egy adott rendelkezés mögött meghúzódó különböző jogelvek olykor eltérő, akár ellentétes érdekeket is hordozhatnak. A bírói mérlegelés jelentősége kétség kívül azokban az esetekben bír nagyobb jelentőséggel, amikor az értelmezendő rendelkezésben rejlő jogelvek más-más mondanivalóval ruházzák fel a kérdéses normát. A jogelvek szerepe tehát kettős: létük egyrésztől behatárolja a jogértelmezői tevékenységet, mely behatárolás tekinthető nehezítő tényezőnek is – amennyiben az ily módon behatárolt rendelkezés nem ad választ az aktuálisan felmerülő kérdésre –, másrésztől

³⁵ CANOR i. m. 54.

³⁶ P. LASOK: The Court of Justice: “Reference may be made to the recitals in the preamble of a measure in order to confirm the interpretation to be given to a provision of a Community law.” Továbbá: Case 43/75: Article 141 EC “Treaty intends to ensure social progress and seek the constant improvement of the living and working conditions of the Community peoples, as is emphasized by the preamble of the Treaty.” Idézi CANOR i. m. 55.

³⁷ CANOR i. m. 57.

³⁸ CANOR i. m. 57.

³⁹ CANOR i. m. 58.

viszont – amennyiben a pontosított jelentéstartalom megválaszolja a Bíróság előtt levő ügyben felmerült kérdést – az értelmezést és a döntéshozatalt megkönnyítő elemként is felfogható. A jogelvek másik szerepe – és a bírói mérlegelés szempontjából ez utóbbi szerep az izgalmasabb és egyben vitatottabb is – az, hogy kitágítja a bírói mérlegelési kör horizontját, hiszen azáltal, hogy a jogelv nem ad tiszta, egyértelmű választ, a bíró jogosult tovább keresni a kérdéses problémára adható lehetséges jogszerrű megoldást.⁴⁰ Ebben teljeseedik ki igazán a bíró diszkrecionális jogköre, hiszen mindaddig, amíg az összes lehetséges interpretációs módszert nem merítette ki, a bíró kötve van azon értelmezési szabályokhoz, melyeknek minden lépcsőfokát végig kell járnia, mielőtt esetlegesen a jogrendszer szigorú értelemben vett normatív kerekein túllépve keresi és találja meg a probléma megoldását. Nem lehet olyan jogértelmezési szabályrendszert kialakítani, amellyel teljes mértékben ki lehetne iktatni a bírói mérlegelés intézményét.⁴¹ Ahogy a jogalkalmazó esetében sem várható el, hogy minden részletre kiterjedő szabályozást alkosson, ahol joghézag nem létezik, úgy a jogalkalmazói tevékenységet sem lehet különböző értelmezési irányelvekkel elzárni a mérlegelési tevékenységtől.

3. A formalizmus követelménye

Az európai jogrendszerek egyik legfontosabb alapkövetelménye a jogi formalizmus, amely – bár nem nevezhető kifejezetten jogfilozófiai alapnak – jelentős mértékben behatárolja a Bíróság tevékenységét. A formalizmus szerepe szorosan kapcsolódik a hatalmi ágak szétválasztásának elvéhez, amennyiben meghatározza a bíróságok és a bírói aktivitás lehetőségeinek határait. A formalizmus megköveteli, hogy a jog alkalmazói olyan külsődleges kötöttségekhez is tartsák magukat, amelyek biztosítják, hogy a bírák nem veszik át a jogalkotó szerepét. Az a követelmény, hogy a bírói döntéseknek jogalkotói normák által igazolhatóknak kell lenniük, nem pusztán arra terjed ki, hogy a bíró fel tudjon mutatni egy, a döntéséhez alapul szolgáló normát, hanem arra is, hogy az a norma már megszövegezésében egyértelműen fedje a hozzárendelt jogeset kapcsán felmerült kérdéskört. Minél távolabban kapcsolódik ugyanis a normaszöveg az adott jogeset kapcsán felmerült kérdéshez, annál inkább felerősödik az a „gyanú”, hogy a vélt vagy valós kapcsolatot a norma és a konkrét ügy között a jogalkalmazó mintegy önkényesen hozta létre. Ebből a megközelítésből vizsgálva az Európai Unió Bíróságának gyakorlata – noha a formalizmus követelményeinek alapjaiban igyekszik megfelelni azáltal, hogy minden esetben a Szerződés adott rendelkezésére hivatkozva hozza meg döntéseit – a formalizmusnak egy kevésbé szigorú, sőt inkább attól eltávolodó verzióját tükrözi. A formalizmus szerepe azonban a Bíróság tevékenységének vonulatát vizsgálva nem változatlan. Kezdetben a klasszikus, szöveghez kötött jogértelmezés bírt jelentőséggel, amikor a bírák szigorúbban ragaszkodtak – legalábbis formailag – a Szerződés szó szerinti megfogalmazásához. Ez a megközelítés azonban nem sokáig volt tartható, hiszen a Szerződés megfogalmazása

⁴⁰ CANOR i. m. 59.

⁴¹ CANOR i. m. 61.

olyannyira képlékeny, és rendelkezései olyan mértékben hiányosak voltak, hogy a Bíróság elé kerülő kérdések megoldásának érdekében az Európai Unió Bírósága egyre inkább a teleologikus értelmezési módszert tette magáévá, deklarálva, hogy a Szerződés rendelkezéseinek értelmezése során a szöveg mögé kell tekinteni, és figyelembe kell venni a rendelkezések mögött meghúzódó szellemiséget és a Szerződés megalkotásakor kitűzött elérendő célokat is, hiszen csak ezek tekintetbe vételével érthetőek meg az egyes rendelkezések.⁴² Nem igaz tehát – mondja Canor – Rasmussen azon állítása, hogy a Bíróság nem határozta meg azt az irányelvet, amely mentén a Szerződés rendelkezéseinek értelmezése során halad, bár való igaz, hogy nem valamiféle jogfilozófiai elméletet vett alapul, hanem sokkal inkább egy szemléletmódot, melynek lényege a Szerződés és az EU létrehozásának szándékát felkutatva, ennek a szándéknak a tükrében való jogértelmezés. A Bíróság ugyanígy nem fogalmazott meg konkrétan semmiféle hierarchiát a különböző jogértelmezési módszerek között. Ez érthető is, hiszen a fentebb bemutatott interpretációs módszerek egyike sem elegendő önmagában véve. Leginkább talán egyfajta alkalmazási sorrendet lehet köztük felállítani, hiszen nyilvánvalóan nem előzheti meg pl. a teleologikus értelmezés a szigorúan az írott szöveghez kötött interpretációt. Jelentősége azonban mindegyik módszernek a maga helyén vitathatatlan, és egyik módszer sem helyettesíthető a másikkal.

4. Különböző interpretációs módszerek egyidejű alkalmazása

Egy normaszöveg értelmezése során az interpretációs módszerek közül többnyire nem csupán egy, hanem több is alkalmazásra kerül. A különböző módszerek egymást követő, vagy párhuzamos alkalmazása egyfajta kereteket szab az értelmező tevékenységnek: nem szűkíti le a lehetőségeket hanem mintegy formába önti azokat a logikai lépéseket, amelyek mentén a bíró eljut a végső következtetésig.

A különböző módszerek egyidejű alkalmazásának kétféle kimenetele lehetséges: az egyik, ideális esetben az alkalmazott módszerek mindegyike egy és ugyanazon irányba mutat, az értelmezendő szövegnek csakis egy magyarázata lehetséges. A másik esetben viszont könnyen előfordulhat az az eset, hogy más-más módszer más-más értelmet sugall.⁴³ Főszabályként leszögezhető, hogy a nyelvtani, szó szerinti értelmezést nem lehet megkerülni, és főleg, nem lehetséges a teleologikus értelmezés módszerére hivatkozva átugrani a szavak általános értelmét. Csak azután alkalmazhatóak az írott normaszöveg első, hétköznapi értelemben vett jelentésén túlmutató interpretációs módszerek, amikor az elsőként alkalmazott értelmezési módszer által nyert értelem a vitatott kérdés megválaszolásának érdekében további pontosításra szorul. Az értelmezésnek Canor szerint objektív szempontokon kell alapulnia.⁴⁴ Objektív szempont alatt nem csupán az adott értelmezendő rendelkezés szó szerinti megfogalmazása értendő. Objektív szempont lehet a rendelkezés megalkotása mögött meghúzódó társadalmi cél is. Ezen objektív szempontok ellenpárjának a bíró személyes, szubjektív

⁴² CANOR i. m. 35.

⁴³ CANOR i. m. 38.

⁴⁴ CANOR i. m. 38.

meggyőződése tekintendő, amelyet nem támaszt alá a rendelkezés megszővegezése vagy a mögötte meghúzódó többlettartalom, csupán a bíró egyéni véleményét fejezi ki. Korántsem arról van azonban szó, hogy a bíró szubjektív meggyőződésének ne lenne, vagy ne lehetne létjogosultsága a jogértelmezés során. A társadalom tagjaként a bíró is magáénak vall egy értékrendet, mely kifejeződést nyer a mérlegelés során.

Mint minden jogi normának, a közösségi joganyagnak is két dimenzióját különböztethetjük meg: egyrészt a nyelvi komponenst, másrészt pedig a normatív összetevőt. Mindkét összetevő külön-külön alapul szolgál a bírói mérlegeléshez. A nyelvi összetevők vizsgálata során hangsúlyozni kell azt, hogy az Európai Unió egyedi jogrendszerében bizonyos kifejezések az eddig ismert nemzeti jogrendszeri terminológiától teljesen eltérő jelentéssel bírnak. A jogértelmezési módszerekkel kapcsolatosan az Európai Közösségek alakulása utáni első évtizedekben felmerült az a kérdés, hogy melyik interpretációs módszer élvez elsőbbséget. Az Európai Bíróság többször is megfogalmazta azt az álláspontját, hogy önmagában a szöveg szerinti értelmezés nem elegendő. Nem csak akkor kell azonban a következő szintű értelmezési módszerhez folyamodni, amikor az előző módszer eredményei bizonytalanok. Abban az esetben, ha az adott rendelkezés megfogalmazása tiszta, világos és egyértelmű, akkor is be kell tekinteni a szavak általánosan elfogadott értelme mögé, és megkeresni a norma megalkotásában szerepet játszó célgondolatot. Sokszor ugyanis csak itt találja meg a jogalkalmazó azt a háttér-ideát, ami alapul szolgálhat a felmerülő kérdés teljes értékű megválaszolásához. Ez a szemlélet természetesen a Bíróság saját hozzáállását tükrözi, mely szerint neki, mint a közösségi jog alkalmazójának dinamikus jogértelmezést kell folytatnia annak érdekében, hogy betölthesse a Szerződés értelmezőjének szerepkörét.⁴⁵

VI. A Bíróság joghoz való kötöttsége az Európai Unió normarendszerének tükrében

A jogalkalmazói tevékenység mindig egy normatív jogi rendszer keretei között történik. Ez a normatív jogrendszer adja meg azokat a kereteket, amelyek között a bíróságok jogalkalmazói feladatukat ellátják, diszkrecionális jogkörüket gyakorolhatják. A közösségi jog vonatkozásában felmerülő kérdés úgy fogalmazható meg, hogy vajon a közösségi jog normatív jogrendszernek tekinthető-e, és amennyiben a válasz igenlő, úgy a következő feladat annak megválaszolása, hogy ez a normatív jogrendszer milyen mértékben határolja be a bírói tevékenységet. A normatív jogrendszerek korlátozó szerepének lényege abban áll, hogy leszűkítik azon tények körét, amelyeket a bíró a döntés meghozatala során döntő jelentőségűként figyelembe vehet. Ez a limitáció két síkon is értelmezhető. Egyrészt horizontális dimenzióban, amennyiben a jogrendszer normái bizonyos jogi kategóriákhoz kapcsolódnak, minden újonnan felmerülő jogi kérdés vagy problémakör tehát egy már létező norma kategóriához kapcsolható. Vertikális értelemben pedig ez a keret abban nyilvánul meg, hogy minden egyes jogi kategória egy olyan alapvető jogi elven nyugszik, amelyből további

⁴⁵ CANOR i. m. 51

alrendszerek, a normatív hierarchia alsóbb szintjén elhelyezkedő normák vezethetők le. Összegezve megállapítható tehát, hogy a normatív jogrendszer lételeme a normák között meglévő belső koherencia. A koherencia intenzitásának, erősségének mértéke az egyes jogrendszerek között eltérő lehet, valamilyen minimális szintű koherencia azonban elengedhetetlen a jogrendszer létezéséhez.⁴⁶ Ez a koherencia az, ami behatárolja a bíróságok szabad mérlegelési jogkörét. Nem hozhat tehát a bíró olyan döntést, amely nincs összhangban a már létező normatív szabályokkal, és nem alkothat, vagy nem vezethet be a jogrendszerbe olyan új normát vagy új elvet, amely nem illeszkedik a meglévő rendszerhez.

Annak ellenére, hogy az Európai Unió Bírósága nincs kötve előzetes döntéseihez, az előzetes gyakorlattól való eltérés alapos igazolásra szorul. Canor úgy látja, hogy ha a Bíróság el akar térni a korábbi döntéshozatal során követett gondolatmenettől vagy érvektől, az eltérés módjának és igazolásának továbbra is koherensnek kell maradnia a normatív jogrendszer szabályaival, hiszen maga a jogrendszer adja a bírónak azt a hatalmat, hogy adott ügyben döntést hozzon, és jogi normákat értelmezzen. Canor tehát a normarendszert egyrészt a bírói tevékenység legitimációs forrásának tekinteti, másrészt a határozat jogi alapjának. A szerző összekapcsolja a normarendszer ezen két aspektusát, és úgy véli, hogy csak akkor van tere a bírói jogalkotásnak, új megoldások elfogadásának, régi megközelítések elvetésének, ha mindezt olyan formában teszi a Bíróság, hogy a létező rendszer koherenciája ne sérüljön.⁴⁷

Vajon valóban normatív jogrendszernek minősül-e közösségi jog? – teszi fel a kérdést a szerző. A jogrendszer alapvető kritériuma a benne foglalt normák koherens, egymással harmóniában levő, egymáshoz illeszkedő hálózata. A Bíróság a Van Gend en Loos ügyben mondta ki először, hogy a Közösség egy új jogrendszert alkot.⁴⁸ Később pedig a Francovich ügyben megerősítette ezt, mondván, hogy a Szerződés megalkotta a Közösség saját jogrendjét.⁴⁹ Valóban, a közösségi joganyag teljesíti a normatív jogrendszeri kategória mindkét kritériumát, hiszen a közösségi rendelkezések horizontálisan tagoltak (megkülönböztetünk intézményi, magánjogi és közjogi normákat), valamint vertikális hierarchia is fennáll a normák között, melynek értelmében az alacsonyabb szintű norma nem állhat ellentétben a felsőbb szintű normákkal.⁵⁰ A közösségi jogrendszer talán még nem ért el egy olyan szintet, ahol a normák teljes mértékben zárt rendszert alkotnak, és valóban minden jogi problémakörhöz létezik hozzárendelhető norma, nincsen továbbá pontosan definiált módszertana a normák értelmezése tekintetében. A jogrendszer abszolút zártsága nyilvánvalóan egyetlen jogi közegben sem kívánatos, és nem is elérhető cél, hiszen a jogrendszer csak saját, mindekor változó társadalmi közegén belül teljesezhet ki és töltheti be funkcióját. A konsztans változások és az egyre újabb kérdések azonban megkövetelik, hogy a jogrend

⁴⁶ CANOR i. m. 125–126.

⁴⁷ CANOR i. m. 126.

⁴⁸ Case 26/62 Van Gend en Loos v. Nederlandse administratie der belastingen (1963) ECR 1, 12. Idézi CANOR i. m. 127.

⁴⁹ Cases C–6/90 és C–9/90, Francovich and Bonifaci v. Italy. (1991) ECR 5357, para.30. Idézi CANOR: i.m. 127.

⁵⁰ CANOR i. m. 127.

nyitott legyen az új befogadására. A teljes változtathatatlanság eleve halálra ítélt gondolat. Összevetve azonban a közösségi jogrendszert a tagállami jogrendszerekkel, kétség kívül megállapítható, hogy a tagállami jogrendszerek sokkal koherensebbek, normáik sokkal szisztematikusabban felépítettek, mint közösségi szinten.⁵¹

A rendszer belső konzisztenciáját és egyfajta folytonosságot meg kell tehát őriznie a Bíróságnak. Az általa hozott döntéseknek és a hivatkozott jogelveknek összhangban kell lennie közösségi jogrendben foglalt egyéb szabályokkal és normákkal. Ezen rendszerszintű korlátokon belül jogosult a Bíróság eldönteni, hogy mérlegelésének eredményeképpen melyik megoldás a legmegfelelőbb az adott kérdésben.⁵² Noha precedenshez való kötöttség nem létezik a közösségi jogrendszerben,⁵³ a Bíróságnak szem előtt kell tartania ez előzetes ítélezési gyakorlatot és a rendszer belső koherenciájának követelményét.⁵⁴ Az előzetes ítélezési gyakorlatról való eltérésnek tehát meg kell maradnia kivételnek, és nem lehet belőle főszabály.

A jogrendszer természetes fejlődése szükségszerűen megköveteli az újabb és újabb normák bevezetését, vagy a már meglévő normák ártértékelését, esetleg az azoktól való végleges elmozdulást. A Bíróság jogalkotó tevékenységét vizsgálva egy másik jogtudós⁵⁵ úgy látja, hogy a Bíróság fokozatosan vezeti be a közösségi jogrendbe az új normákat: először ítéletében leszögez egy elvet, amelyre alapvető jogelvként hivatkozik, olykor azonban még arra is kiterjed a Bíróság érvelése, hogy miért nem lehetne alkalmazandó adott esetben ez a jogelv. Ezzel mintegy „bemutatja” az új jogelvet. Amennyiben az ítélet kibocsátását követően a kérdéses jogelv komoly társadalmi elutasítottsággal szembesül, valószínűsíthető, hogy a Bíróság a legközelebbi adandó alkalommal – amikor ismét felmerülhet a bevezetni kívánt jogelv alkalmazásának lehetősége – már óvatosabban fogja megemlíteni a jogelvet. Amennyiben ez esetben már nem talál olyan erős tiltakozó visszhangra, a Bíróság a következő alkalommal immár explicite megerősíti a jogelvet alapvető jogelvi pozíciójában, és ily módon a princípium a közösségi joganyag doktrínájává, alapelvévé válik.⁵⁶ Erre kitűnő példa

⁵¹ CANOR i. m. 128.

⁵² CANOR i. m. 131.

⁵³ “Although the European Court seeks to achieve consistency in its judgments, its precedents are not binding in the English sense, it always remains free to depart from previous decisions in the light of new facts.” In J. STEINER: *Textbook on EC Law*. Blackstone Press Limited, 1994⁴, 20. Idézi CANOR i. m. 132.

⁵⁴ “It is settled law that where the wording of secondary Community law is open to more than one interpretation, preference should be given to the interpretation which renders the provision consistent with the Treaty” In Case C–135/93, Spain v. Commission, (1995) ECR 1651. Valamint: “Likewise, an implementing regulation must, if possible, be given an interpretation consistent with the basic regulation.” Case: C–61/94, Commission v. Germany, (1996) ECR 4006, para 52. Idézi CANOR i. m. 131.

⁵⁵ T. C. Hartley

⁵⁶ „A common tactic of the Court is to introduce a new doctrine gradually: in the first case that comes before it, the Court will establish the doctrine as a general principle but suggest that it is subject to various qualifications, the Court may even find some reason why it should not be applied to the particular facts of the case. The principle, however, is now established. If there are not too many protests, it will be re-affirmed in later cases, the qualifications can then be whittled away and the full extent of the doctrine revealed.” T. C. HARTLEY: *The Foundations of European Community Law*. Oxford University Press, 1998⁴, 79. Idézi CANOR i. m. 132–133.

a Cassis de Dijon eset,⁵⁷ ahol a Bíróság alapelveként tételezte a kölcsönös elismerés („mutual recognition”) elvét, a döntést azonban szigorúan az előzetes határozataiban lefektetett gondolatmenetre alapozta, nem pedig a kölcsönös elismerés elvére. A jogrendbe bevezetni kívánt elvet tehát még nem alkalmazta a kérdés megválaszolására, csupán „bemutatta” amire később – már tételezett jogelvként – a további ítélkezési gyakorlatában hivatkozhatott. Az általános jogelveket a Bíróságnak a rendszerben már meglévő jogelvekből kell levezetnie, más szóval fel kell fedeznie azokat a jogelveket, amelyek már eleve bele vannak építve a jogrendszerbe. Csak akkor építhető ugyanis be a jogrendszerbe új jogelv, ha az kompatibilis a jogrendszer normáival.⁵⁸

VII. Záró gondolatok

A szerző egyik legfontosabb szándéka arra irányult, hogy bemutassa, a jog alkalmazója ma már nem pusztán a törvényhozó szája, hanem – ugyanezzel a képletes hasonlattal élve – sokkal inkább a keze, amely befejezi, kiteljesíti a jogalkotó munkáját.

A törvényalkotó és a bíró munkája ily módon egyfajta körforgást valósít meg: a törvényhozó megalkotja az általános jellegű normákat, amelyeket a bíró a konkrét egyedi esetre szabva életre kelt. A jogalkalmazó azonban a konkrét ügyek kapcsán szembesülhet olyan kérdésekkel, amelyek a folyamatosan változó társadalmi igények egy új, eddig még nem szabályozott aspektusát jelenítik meg. A kérdés szabályozatlan mivolta ugyan nem jogosítja fel a bírót arra, hogy a törvényalkotó által tételezett normakeretből kilépve önkényesen válaszolja meg a problémát, azonban lehetősége van – a norma értelmezési lehetőségeit mérlegelve – olyan módon értelmezni a jogszabályt, hogy az interpretáció eredményeképpen megoldást találjon a felmerült problémára.

A szerző szakít tehát azzal a hagyományos szemlélettel, amely szigorúan elkülöníti egymástól a jogalkotó és a jogalkalmazó szerepét, hanem rámutat a két tevékenységet összekötő szálakra, és arra, hogy a két hatalmi ág csak egymást kiegészítve tudja feladatát ellátni. A bíró által végzett mérlegelési tevékenysége ezen megközelítés szerint hidat képez a szabályozás általános, és a felmerülő jogvita konkrét jellege között.

Iris Canor könyvében alaposan és részletesen elemzi a bírói mérlegelés kérdéseit mind általánosságban, mind pedig az Európai Unió Bíróságának gyakorlata tekintetében. A szerző nem hátrál meg a kritikus kérdések elől, hanem szembenéz azokkal, és válaszokat ad. A mű ettől különösen értékes, hiszen nem csupán egyoldalú eszmefuttatást, nem pusztán egy saját gondolatmenetet mutat be az olvasónak, hanem a kortárs jogtudósok és gyakorlati szakemberek véleményét is kifejti. Ily módon az olvasónak lehetősége van arra, hogy maga döntse el, kinek a véleménye meggyőzőbb számára. Jelen sorok írója csatlakozik a könyv szerzőjéhez abban a véleményben, hogy az Európai Unió Bíróságának szerepe felbecsülhetetlen az Európai Unió jogrendszerének kialakításában és formálásában.

KASZÁS ÁGNES

⁵⁷ Case 120/78, Rewe-Zentral AG v. Bundesmonopolverwaltung für Branntwein (1979) ECR 649. Idézi CANOR i. m. 133.

⁵⁸ CANOR i. m. 137

KENJI URATA

*Reflections on Global Constitutionalism
Perspectives based on the Constitution of Japan*

Japan: Waseda University, The Institute of Comparative Law, 2005, 274.,
ISBN 4 903107 02 7

A japán alkotmányjoggal foglalkozó írások gyér számban hozzáférhetőek hazánkban. Ennek szerteágazó okaira nem kívánok jelen helyzetben magyarázatokat hozni, meghaladná e rövid recenzió kereteit. Mindazonáltal választ adna arra a kérdésre is, hogy miért van értelme Magyarországon japán alkotmányjogi kérdésekkel foglalkozni.

Kenji Urata professzor emeritus, a Waseda Egyetemen szerzett jogi diplomát immár több mint fél évszázada, fő kutatási területe az alkotmányjog. Fontosabb vendégprofesszori állomásai: London (1978–1980), Lund, Svédország (2002–2003). Kenji Urata nemzetközi konferencián először 1982-ben vett részt előadói minőségben, és azóta a japán alkotmány szellemének, a pacifista doktrína képviselőjeként tartják számon. A kötet tíz, 1982 és 2003 között elhangzott előadás szerkesztett változatát tartalmazza időrendi sorrendben, a legfrissebbtől kezdődően. Ünnepi gyűjtemény: a nevés Waseda Egyetem Összehasonlító Jogi Intézete Kenji Urata 50 éves oktatói munkája elismeréséül jelentette meg ezeket sorozatában.

Hazánkban a japán jog- és alkotmányfejlődés vizsgálata, oktatása egy-egy tan-szék, egy-egy oktató munkája nyomán valósulhat meg, rendkívül kis körben, és teljesen kívül esik az általános jogász képzés követelményein. Ugyanakkor a könyvben szereplő lebilincselő tanulmányok az általános jogi, főként nemzetközi jogi ismeretekre épülnek. A bátran képviselt pacifizmus hatja át a cikkek egészét: akár Okinava státuszát, akár a japán alkotmány béke-klauszuláját, akár a humanitárius intervenciók gyakorlatát elemzi a szerző.

Lebilincselők. Ezt nem azért hangsúlyozom, mert jelen sorok íróját valóban érdeklik a japán alkotmányjog egyes kérdései, hanem mert a japán alkotmányból kiindulva, de globális összefüggéseiben ábrázolja a szerző a felvetett problémákat. Természetesen nem árt némi előismeret a japán alkotmányjog tárgyköréből, de a szerző – mivel nemzetközi konferenciákra szánt írásokról van szó – a legtöbb esetben röviden ismerteti a megértés szempontjából releváns történeti-politikai környezetet.

A kiindulást azért nem árt itt is – kulcsszavakban – megismételni. Japán a meidzsi-korszakban (1868–1912) végrehajtott modernizáció eredményeként megőrizte függetlenségét, létrehozta az elsősorban kontinentális jogi, francia-német mintákon alapuló jogrendszerét, amely megfelelt a nagyhatalmak elvárásainak. A gyors gazdasági-ipari fellendülés időszakát a hadi sikerek, majd a gyarmatosítás követte. A császárközpontú, militarista ideológia a Japán Birodalmat 1944-et követően elkerülhetetlen világháborús vereségre sodorta. A kudarcot látva a katonai vezetők nagy számban követtek el öngyilkosságot felelősségre vonásuk előtt. A Hiroshimát és Nagaszakit ért atombomba-támadás után néhány nappal maga Hirohito császár jelentette be 1945. augusztus 15-én délben Japán feltétel nélküli kapitulációját. A szövet-

séges erők megszállása közvetlen amerikai befolyást jelentett, Japán először vált megszállt területté. A reformok kiindulópontja az amerikai mintájú alkotmány elfogadása volt 1946 novemberében, ami 1947 májusában lépett hatályba. A béke alkotmányként is nevezett alaptörvény 9. cikkében mind a mai napig tiltja a fegyveres erők bárminemű alkalmazását, és rögzíti, hogy a japán nép mindörökké lemond a háború jogáról.

A kötet címadó tanulmánya a szerző legújabb kutatásának témájára utal: létezhet-e globális alkotmányos rendszer, amelynek pillérei a demokrácia és a béke? A kilencvenes években indult amerikai kutatást új évezredünk eddigi legnagyobb kihívásának tekinti. A globális alkotmányos rendszer célja, hogy azonnali választ tudjon adni az alkotmány-, azaz demokráciaellenes szélsőséges berendezkedésekre, diktatúrákra. Kényszer alkalmazása helyett az általánosan elfogadott alapelvek szerepét kívánja növelni. A kutatás közvetlen háttérét a hidegháború megszűnése jelentette; „katartikus” pillanatban fogant, egyfajta univerzális ideál szerepet kölcsönözve ezáltal a jognak.

A kötet második tanulmánya a pacifista japán alkotmány szemszögéből a humanitárius intervenció kritikáját fogalmazza meg. Az alapkérdés egyrészt az, hogy a humanitárius segítségnyújtás (*humanitarian commitment*) erőszakmentes és a humanitárius beavatkozás (*humanitarian intervention*) nagyrészt fegyveres jellege mennyiben egyeztethető össze a japán alkotmánnyal, másrészt – immár általános jelleggel – a humanitárius beavatkozáshoz milyen jogalap szükségeltetik, mely körülmények között lehet jogszerű a fegyveres beavatkozás. Kiindulásként leszögezi, hogy a humanitárius beavatkozást csak nagyon körülhatárolt esetekben lehet jogszerűen elrendelni, és nem ért egyet azzal az ENSZ és NATO gyakorlattal, hogy a hosszú távú béke értelmében rendelnek el humanitárius intervenciót, mert az a gyakorlatban háborús akust jelent, ami a békének teljesen az ellentéte. Hangsúlyozza, hogy a nem-fegyveres segítségnyújtás alkalmazását kellene gyakorlattá tenni.¹ Példaként és mintaként említi a japán alkotmány 9. cikkét.

Ugyanakkor egyértelműen bírálja a japán kormányzat alkotmányértelmezését is. Egyik legélesebb példája ennek az Öböl-háború idején a térségbe küldött japán aknaszedő egység és a japán kormány által átutalt mintegy 9 milliárd dollár összegű segítségnyújtás.² 1991 után számos eljárást indítottak magánszemélyek a kormány ellen az alkotmányellenesnek tűnő kormányzati döntések felülvizsgálatára. Az eljárások több esetben öt is évnél tovább tartottak, számos szakértői vélemény ellenére egy esetben sem állapított meg a Legfelsőbb Bíróság alkotmányellenességet, és elutasított minden kártérítésre való igényt, amelyet a békéhez való alkotmányos alapjog megsértése címen követeltek a felperesek az államtól.³

A humanitárius intervencióra visszatérve, a szerző úgy értékeli, hogy az állami szuverenitás tiszteletben tarása és a humanitárius intervenció alkalmazásának egyensúlya megbillent, ez utóbbi irányába. Mind az ENSZ-Alapokmány, mind a NATO-t létrehozó szerződés szellemével ellentétes a humanitárius intervenció egyre gyakoribb

¹ URATA i. m. 54.

² URATA i. m. 144.

³ URATA i. m. 146.

alkalmazása. Ennek fő példaként Szerbia bombázását említi. Elismeri a szerző, hogy egyes kutatók a humanitárius intervenciót valóban a szokás és gyakorlat eredményének tekintik.⁴ Azonban – véli a szerző –, jelenleg nem beszélhetünk sem általános, sem állandó államok közötti, jóhiszemű és a szükségesség által vezérelt gyakorlatról. A brit alsóház egyik különbizottságának tanulmánya is arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy a humanitárius intervenció nemzetközi jogi alapjai kódosak, és ez a Szerbia elleni NATO bombázások jogszerűségét kérdőjelezi meg.⁵

Az új alkotmányos rendszerben a nemzetközi jogot új értékekkel kell megtölteni, mint pl. igazságos világrend, ám az igazság nevében végrehajtott fegyveres beavatkozásokat előbb-utóbb a jog is igazságosnak fogja tekinteni, azaz lehetővé teszi. A Szerbia elleni bombázásokat ezek alapján tekintik egyes nyugati tudósok jogszerűtlennek, ám igazságosnak. Kenji professzor értékelése ezen állásponttal gyökeresen ellentétes: a NATO-bombázást jogszerűtlennek, szükségtelennek és eredménytelennek tekinti, amely az ENSZ Alapokmány szellemét is sértette.

A kötet másik központi témája Okinava státuszának megítélése, vagy ahogy az első kérdés hangzik: mi az Okinava probléma? Okinava Japán délnyugati részén, közel 1000 km hosszan terül el, és több száz szigetből áll, egy különleges jogállású terület. 1868-ig Ryukyu néven önálló terület volt, rövid ideig Kína hűbérese, majd egy japán tartomány része, de 1879-ben prefektúra, megye lett, amely Japánhoz tartozott. Már ekkor felmérték a terület geopolitikai jelentőségét: Japán délnyugati kapujaként védelmet nyújthat a nyugati támadások ellen. A II. világháború alatt aztán betöltötte ezt az „áldozati” szerepet: 1945 tavaszán a csendes-óceáni hadszíntér egyik legvéresebb csatája zajlott itt.⁶ A kapitulációt követően Hirohito császár levélben ajánlotta fel a területet katonai célokra a megszálló szövetséges erőknél.⁷ E „nagylelkű” levélnek bizonyára nagy szerepe lehetett abban, hogy a tokiói perekben a császár nem került a háborús bűnösök sorába. 1945 után Okinava amerikai közigazgatás alá került, a kínai kommunizmus megszüntülése, majd a koreai-háború kitörése után jelentősége tovább nőtt: kulcsszerepét jelzi, hogy több tízezer fős amerikai haderőt vezényeltek a szigetre.

1972. május 15-én Okinava visszakért Japán joghatóság alá, ám az amerikai katonai jelenlét nem szűnt meg. Az okinavaiak jelentős része mindvégig ellenezte az amerikai megszállást, az idegen kormányzatot. A helyzet 1972 után sem javult jelentősen, sőt 1995 szeptembere után újra kiújultak az ellentétek. A közvéleményt megrázó történet szerint egy este három, szolgálatot teljesítő amerikai katona elrabolt egy 12 éves japán lányt, majd megkötözték, szemét és száját betapasztották, végül ketten megerőszakolták. Bill Clinton amerikai elnök az incidenst követően 20%-kal csökkentette az amerikai haderő létszámát, ám ez sem nyugtatta meg teljesen a kedélyeket.

E rövid ismertető bepillantást tervezett engedni a mű üzenetébe: az új alkotmányos (világ)rend alapjai a béke, a demokrácia és a pacifizmus. A szerző határozottan bírálja az ezzel ellentétesnek ítélt japán vagy nyugati kormányzati lépéseket.

⁴ URATA i. m. 53.

⁵ URATA i. m. 59.; <http://www.publicationsparliament.uk/pa/cm19990/cmselect/cmfatt/28/2803.html>

⁶ Összesen közel 190 ezer főre tehető a japán áldozatok száma. URATA i. m. 83.

⁷ URATA i. m. 73.

Bátran ajánlom felsőbb éves joghallgatóknak, nemzetközi jogi kérdések iránt fogékony jogászoknak, Japánnal foglalkozó szakembereknek. A kötet jelenleg Magyarországon kizárólag Kállay István professzor magánkönyvtárában érhető el. Köszönet érte, hogy ideiglenesen rendelkezésemre bocsátotta.

TAMÁS CSABA GERGELY

TISZTELGŐ KÖTET GÁSPÁRDY LÁSZLÓ PROFESSZOR EMLÉKÉRE

HARSÁGI VIKTÓRIA – WOPERA ZSUZSA (SZERK.)

Az igazságszolgáltatás kihívásai a XXI. században

Tanulmánykötet Gáspárdy László emlékére

Budapest: HVG-Orac, 2007, 453. ISBN 978-963-258-006-7

Szinte örökkévalóságnak tűnik az idő, amióta Gáspárdy László professzor úr – nekünk, egykori áhítatos hallgatóságának akkor is, ma is, mindig csak: Laci bácsi – elhagyott minket. Közhely, de attól még igaz: Ő is egyike volt azoknak, akik anyakönyvük szerint már nem egészen ifjan, de a ténylegesen ifjakat is zavarba ejtő lelkesedéssel, lendülettel vetették bele magukat az új, katolikus jogi kar felépítésébe, magára hagyott ejtőernyősként vágva bele, minden előzmény nélkül tárgyuk okításába. Ma már világosan látszik: az alapítók ilyen formán történő – az előttük álló feladat gigászi méretei által generált – „újjászületése” nem csupán a kezdeti idők, a Kar „hőskorszakának” nosztalgikus jellegű kedves anekdotáiról gondoskodott, netán az első évek nehézségeinek kibőjtöléséhez segített hozzá, hanem a Kar szellemi alapjainak lefektetéséről gondoskodott, egyben kijelölve számára a jövőben bejárando utat is, örökkön érvényes – egyben nehezen megközelíthető – mintákat állítva a jövőendő tanárnemzedékek elé.

Gáspárdy Laci bácsi művészember volt, olyasféle személyiség, aki néhány évtized múltán legfeljebb regényhősi minőségben létezik majd köztünk. Szerb Antal maró öngúnnyal átíratott szavai rá is jellemzőek: „mindennel foglalkozom, ami rendes embernek nem jut az eszébe”. Mert kinek jutna ma eszébe Horatiust és Martialist fordítani kedvtelésből, Shakespeare-parafrazist, -paródiát írni, és mindeközben művészi szintre fejleszteni a perjog tanítását? (Ki gondolta volna korábban, hogy lehetséges ez?) Laci bácsi egyszemélyben mintául szolgált volna Mikszáth Kálmán vagy Krúdy Gyula többtucat hőséhez, stílusa, modora, sajátos szófordulatai XIX. századi regényekből lehetnek ma már csak ismerősek. Ugyanakkor a modern polgári per- és anyagi jog avatott ismerője volt, tudós, de ízig-vérig tanár, akinek ajtaja, ha kellett, hajnal-tól nyitva állt diákjai előtt – miközben elfoglaltságai miatt szinte percre pontos beosztás alapján élte életét. Sosem felejttem el, amikor egyszer ügyes-bajos dolgaimhoz nyújtandó segítségért fordulva hozzá, időpontot kértem tőle, tekintettel az ügy sürgős voltára, másnap reggel pontosan 7 óra 43 percre írta be nevemet a határidőnaplójába.

Hamar ment el közülünk.

Naiv hittel úgy gondoltuk, hogy az alapítók örökké velünk maradnak. El sem tudtuk volna képzelni az egyetemet nélkülük. És most, amikor azt látjuk, hogy egyikük-másikuk már nem tagja az Universitas közösségének, nem értjük, mi is történt. Anynyit érzünk, hogy így nehéz, és egyre nehezebb lesz.

Nem minden jól végzett munka nyeri el földi jutalmát, de a jelzés, hogy igenis volt értelme, sokat számíthat. Ha pedig a búcsú pillanata elérkezett, nem tehetünk mást, mint hogy nehéz szívvel köszönetet mondunk. Laci bácsi már életében is számos visszajelzést kapott, ami megerősíthette hitét abban: érdemes volt. Ennek a köszönetnyilvánításnak a következő, és egészen bizonyosan nem az utolsó eleme a most megjelent tisztelegő kötet, amelyet két egykori miskolci tanítványa – Harsági Viktória, aki a Pázmányon tanszékvezetői székének örököse lett, valamint miskolci tanszéki utóda, Wopera Zsuzsa – szerkesztett, és egykori kollégái, kedves, időközben utódjával szegődött diákjai tanulmányait tartalmazza.

A kötet igyekszik elkerülni azt, hogy beolvadjon az ünnepi kötetek megszokott, olykor egysíkúnak tűnő sorába. Félig-meddig tematikus kötetről van szó, amelynek írásai a polgári per jog mai problémáival foglalkoznak, az egyes szerzők szándéka szerint oly módon, illetve minőségben, amely talán kedves lenne az ünnepelt előtt is. A reprezentatív kivitelű kötet valóban tisztelegés: személyes hangvételű emlékezésekkel is igyekszik felidézni Laci bácsi személyét, összegyűjti valamennyi megjelent írásának bibliográfiai adatait. A szerzőgárda tekintélyes: legyen szabad itt csupán néhány nevét kiemelnem, mint a szintén „karalapító” Zlinszky Jánosét, Lábady Tamásét, Radnay Józsefét, vagy az Alkotmánybíróság korábbi elnökét, Németh Jánosét, a Pázmány jelenlegi tanszékvezetői közül Burián Lászlóét vagy Szuromi Szabolcsét, illetve a tekintélyes külföldi per jogász szerzőket, Federico Carpit, Nikolaos Klamarist, Roberto Martinot, Nicola Picardit, Walter Rechbergert, Rolf Schütze-t és Ansgar Staudingert.

A könyvbemutató napján, 2007 decemberében felavatásra került a Pázmány épületében a Gáspárdy László terem is. Az emlékezés feladatát a Kar tehát – úgy fest – megfelelően ellátja. A nehéz örökség továbbvitele azonban napi feladat marad. Bajos, nehéz, néha terhesnek is tűnő feladat. Munkára fel!

KOLTAY ANDRÁS

– KÖNYVBEMUTATÓ –

Gáspárdy László professzor úrra emlékeztünk – egy kicsit másképp

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán szeretett tanárunk, Gáspárdy László halála után több mint másfél évvel, 2007. december 11–12-én a professzor úrra emlékezett nemcsak a Polgári Eljárásjogi Tanszék, de a Kar és a jogág hazai képviselőinek zöme is.

A kétnapos ünnepi program a professzor úr 70. születésnapjára tervezett, azonban sajnos már csak emlékkötet formájában testet öltő könyv ünnepélyes átadásával kezdődött 2007. december 11-én délután. Az emlékkötet az *Igazságszolgáltatás kihívásai a XXI. században – Tanulmánykötet Gáspárdy László emlékére* címet viseli, s 39 külföldi és magyar szerző (Bérces László, Bohátka Zsófia Ráhel, Bókai Judit, Burián László, Federico Carpi, Cserba Lajos, Farkas Ákos, Gyekiczky Tamás, Harsági Viktória, Horváth E. Írisz, Imregh Géza, Juhászné Zvolenszki Anikó, Kapa Mátyás, Király Lilla, Nikolaos Klamaris, Kormos Erzsébet, Köblös Adél, Könyvesné Orosz Ibolya, Lábady Tamás, Roberto Martino, Molnár Judit, Nagy Adrienn, Nagy Andrea, Németh János, Osztovits András, Petrik Ferenc, Nicola Picardi, Prugberger Tamás, Radnay József, Walter H. Rechberger, Mieczyslaw Sawezuk, Rolf A. Schütze, Ansgar Staudinger, Szabó Imre, Suromi Szabolcs Anzelm, Vida Sándor, Wellmann György, Wopera Zsuzsa és Zlinszky János) tanulmányát tartalmazza, melyek mindegyike olyan témában született, ami kapcsolódik a professzor úr – igen szerteágazó – munkásságához. A kötet ünnepélyes átadásán – a szerzők többségén kívül – részt vettek Gáspárdy László családtagjai is.

A könyvbemutató a professzor úr két szeretett egyeteme vezetőinek beszédeivel kezdődött: így először Fodor György főtitisztelendő úr, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem rektora, majd Schanda Balázs, a Jog- és Államtudomány Kar dékánja, aztán Szabó Miklós, a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja méltatták Gáspárdy László személyét és munkásságát.

Az emlékkötet átadására egyetemünkre látogatott Marcel Storme professzor, a Polgári Eljárásjogászok Világszövetségének (International Association of Procedural Law – IAPL) tiszteletbeli elnöke is, aki rövid beszédében Gáspárdy Lászlóra, mint barátjára emlékezett, felidézve néhány közös emléket.

Storme professzor úr után az emlékkötet szerkesztői, Gáspárdy László két tanítványa, később kolleganője: először Wopera Zsuzsa, majd Harsági Viktória szólt a megjelentekhez. A szerkesztőktől a könyv keletkezési körülményeiről és a benne található tanulmányokról hallhattunk részletesebben.

Az átadási ünnepség végén a Gáspárdy-család képviselőjében néhai professzorunk fia, ifj. Gáspárdy László köszöntö meg a szerkesztőknek és a szerzőknek munkájukat.

A könyvbemutató ünnepély zárásaként Schanda Balázs dékán úr bejelentette, hogy – Koltay András adjunktus úr közreműködése révén – Gáspárdy Lászlóról termet neveztek el a Karon. A 28-as épület első emeletén, a korábbi 6. gyakorló aijtája mellett ezentúl egy kis fényképes emléktábláról értesülhet minden arra járó, hogy Egyetemünkön tevékenykedett a kiváló jogtudós, Gáspárdy László.

A kétnapos ünnepi program második napján, 2007. december 12-én délelőtt a polgári eljárásjog-tudomány jeles képviselője, Marcel Storme professzor úr tartott előadást „*Rechtszeitigkeit und Rechtspflege*” címmel a Doktori Iskola szervezésében. A témaválasztás nem volt véletlen: a Gáspárdy-névvel az idők folyamán összeforrt témáról, a polgári perek időtényezőjének szerepéről beszélt, utalva az ezzel kapcsolatos nehézségekre, de egyszersmind megoldási lehetőségeket is javasolva.

A német nyelvű előadást nagy érdeklődés kísérte: a kari Tanácsterem megtelt a Doktori Iskola hallgatóival, Egyetemünk és más jogi karok oktatóival és az érdeklődőkkel.

Így emlékeztünk meg tehát kiváló jogtudósunk, kedves oktatónk, „a reneszánsz emberének” (ahogyan Marcel Storme nevezte) munkásságáról. S hogy miért kicsit másként? Mert jóllehet a két nap folyamán megannyiszor emlegettük őt, de mind a tanulmánykötet, mind pedig az előadás sokkal inkább a professzor úr munkásságának továbbvitelét, a tudományt szolgálja, szolgálta, mint az emlékezést.

HORVÁTH E. ÍRISZ

– KONFERENCIA-BESZÁMOLÓ –

Beszámoló az *Európai jog és jogfilozófia* című konferenciáról

2007. november 9–10-én a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara adott otthont az éves jogfilozófiai vándorgyűlés őszi eseményének. A konferenciát a kar Jogbölcseleti Tanszéke szervezte. Párhuzamos aktualitást adott a rendezvénynek, hogy idén ünnepeltük a későbbi Európai Uniót megalapozó Római Szerződés aláírásának 50. évfordulóját is. Ehhez a két eseményhez igazodva a konferencia témája szélesebb volt, mint a hagyományos értelemben vett jogelméleti találkozóké, és az európai jog témakörének beépítésével közelebb kerültünk a joggyakorlat kortárs problémáihoz is. Ezzel lehetett elejét venni annak a sokszor hallott kritikának, miszerint a jogelmélet távol került a gyakorlattól. Mint későbbiekben láttuk, az elméleti szakemberek körében is élénk vitát váltott ki egy-két gyakorlati, jogalkalmazási probléma. Ezen írás ténylegesen csak egy összefoglaló, és nem is vállalkozik az elhangzottak részletes szakmai értékelésére, a konferencián elhangzott hozzászólásokra azonban helyenként kitér.

A kétnapos konferencia első napján *Schanda Balázs* dékán úr ünnepélyes megnyitója után *Varga Csaba* előadását hallgathattuk meg az európai jogrendszer és nemzeti jogrendszerünk kölcsönhatásairól, történetéről és jövőjéről. Szerinte a II. világháborút követően egyrészt gazdasági-politikai okok, másrészt a humanista eszmék vezettek el az európai egység kialakításának szükségességéhez. Az integráció a jövő ígérete volt, mely elvezethetett a konfliktusok megelőzéséhez, illetve az esetlegesen keletkező konfliktusok formalizált megoldásához. Kezdetektől felmerült azonban a kérdés, hogy melyik jogcsaláddhoz válik majd hasonlatossá a kialakuló európai jog, valamint az ehhez kapcsolódó bírászkodás; megmarad-e az eredeti alapítókhoz köthető római-germán családban, vagy átvesszi a *common law* jellegzetességeit, avagy esetleg egy vegyes rendszer alakul ki? Ezzel párhuzamosan felmerülő kérdés, hogy vajon a kialakuló közös jog, annak minden aspektusával, milyen hatással lesz a nemzeti jogrendszerekre, és paralel hatásként miként hathatnak a belső jog szabályai a közösségi jogra. Az előadó hangsúlyozta, hogy a nemzeti jogrendszerek semmiképpen nem vehetők alá egyoldalúan a közösségi jogalkotásnak és -alkalmazásnak; együttélésüket, együttműködésüket kell megvalósítani. Léteznek a belső jogokban is olyan hagyományok, intézmények és alapelvek, amelyek az európai szintű jogi struktúrákat is pozitív

irányba hajthatják. A sajátos kelet-közép-európai történelmi fejlődés nyomán ugyanakkor azt is tudomásul kell vennünk, hogy ez a régió nem vehetett részt az európai egység gondolatának kezdeti manifesztálódásánál.

Négy évtizednyi eltérő fejlődés után csak mintegy húsz éve merülhetett fel komolyabban az, hogy visszatérjünk az európai fejlődésvonalhoz. Emiatt vannak olyan jellegzetességek, vannak olyan, már kialakult gyakorlatok, melyeket nekünk is el kell fogadni, tudomásul kell venni. Ma azonban, teljes jogú tagként, fő törekvésünknek a nemzeti érdekek képviseletét kell tekintenünk az európai egységben, különösen a két-pólusú világrend felbomlása után, amikor égető feladatként jelentkezik Európa felzárkóztatása az Egyesült Államok politikai-gazdasági dominanciája mellé, a „gazdasági őrias – politikai törpe” státusz megszüntetése érdekében.

Pokol Béla – legújabb, átfogó kutatásain alapuló – előadásában a jog értelmi rendszerének történelmi kialakulását tekintette át, vagyis azt a folyamatot, melyben a római jog XII. század környéki újrafelfedezése után fokozatosan kialakult mind a magán-, mind pedig a közjog területén a fejlett jogdogmatika. A keresztény egyházi és a laikus városi iskolákban a Szentírás-értelmezés kezdetben szigorú, szövegközpontú volt, majd a reformáció tanainak hatására ez az interpretáció fokozatosan szélesedett. A francia szellemi életben gyökerező, majd innen a németalföldi területekre továbbgyűrűző, leginkább *Descartes*, *Pascal*, *Leibniz* és *Puffendorf* nevéhez köthető új felfogás alapján az igazságot absztrakt elvek segítségével, logikai úton is lehetséges bizonyítani. Nem szükséges tehát a szövegszintű rögzítettség. Egy másik változás a *Galilei* nevéhez köthető okozati törvényszerűségekkel történő magyarázat, melyet *Hobbes* a társadalomra is alkalmazhatónak látott. *Grotius*, majd az ő nyomán *Puffendorf* is egyre inkább az absztrakt szerkezet felé lép tovább a jog területén, mely felfogás a német jogfilozófiában a XVIII. század végére elfogadottá és elterjedté vált. A felvilágosodás és az ezzel együtt járó humanizmus is az absztrahálás irányába hatott, később *Wolff* az absztrakt elveket igyekezett konkretizálni a jogalkotók és -alkalmazók számára. Az általa kidolgozott dogmatikai fogalmak, elvek, az így létrejövő összefüggő rendszer jelentette immár a kodifikálás alapját, vetette meg egy fejlettebb, összetettebb jogrendszer alapjait. Az a *Hugo* által elindított folyamat, melyben a természetjogot igyekeztek különválasztani a jogfilozófiától, *Savigny* munkásságában teljesedett ki. A történeti jogi iskola, mint ismeretes, a népszellem és a jogdogmatika szerepét hangsúlyozta, beteljesítve ezzel a természetjog detronizálását. *Savigny* nyomán haladt kezdetben *Puchta*, majd egyre inkább a jogtudomány, a jogelmélet és az ennek nyomán mind részletesebbé váló jogdogmatika központiséga mellett kötelezte el magát. Egy újabb fejlődési vonalat jelentett az *Austin* és *Langdell* nyomán a joggyakorlat vizsgálatába beépülő geometriai típusú gondolkodás.

Az előadás így tablószerűen felvázolta azt a fejlődési vonalat, melyben az érett középkor századaiban az európai jogi gondolkodásban előtérbe került az absztrakt-dogmatikai típusú gondolkodás a korábbi esetjogi-rögzített szemlélettel szemben.

Az előadások sorát *Szabó Miklós* folytatta, feltéve a kérdést: létezik-e európai egység a jogi okfejtésben? Az európai egység, mely – mint kifejtette – nem ötven éve kezdődött, gyökerei jóval korábbra nyúlnak vissza, bár a legtöbb eszmében csak politikai egységként jelent meg. Jóllehet mind a mai napig a politikai dimenzió az egyik legszembetűnőbb – sőt, a laikus közönség számára mondhatni kizárólagos – oldala az

egységnek, helyesebb, ha azt tágabban, mintegy kulturális egységként fogalmazzuk meg. Szükségszerűen merül fel itt a kultúra fogalmának tisztázása, melyet az előadó 'mintázottságként' határozott meg, amely mintaképzést és -követést, szociális megnyilvánulásokat, szimbolikus jeleket takar. Ennek a kultúrának képezi a részét a civilizáció is, amely az egyént a jog közvetítésével a közösséghez kapcsolja, és amely civilizációk között a mintázottság alapján szintén kimutathatóak rokon vonások. Tovább tekintve: a jogi egység is mint kulturális egység fogható fel, tehát mintázottságot mutat, mely szerint differenciálható is. Az európai egység fejlődésének folyamán a korábban jól elkülöníthető jogcsaládokra való felosztás sem tartható már egészében, ugyanis a kontúrok viszonylagossá váltak. Az európai jogra ezért lehetnek egyszerre jellemzőek a két alap-jogcsalád jellegzetességei; a római-germán örökség angolszász típusú ítélkezéssel vegyül.

Vitát generált a szocialista jogcsalád továbbélésének kérdése. Vajon valóban visszatértek az ebbe tartozó-tartozott országok a kelet-közép-európai gyökerekhez a demokratizálódás után, vagy továbbélnek a szocialista jellegzetességek? *Szabó Miklós* szerint a stílusjegyek – amelyek a szocializmus évtizedeiben is tovább éltek – alapján mondható, hogy visszatértek. Ez nem zárja ki, hogy létezzenek olyan különbségek is, amelyek nem tűntek el a demokratizálódás után sem.

A modern európai jogrendszerek gyökerei messzire nyúlnak, a kisázsiai jogon alapuló grégoromán jog, amelyből a nyugati, majd a római-germán jogcsalád kifejlődött, jelenti modern jogrendszereink alapját is. A jogon belül a jogi okfejtés, a *legal reasoning* is megalapozhat egységet, azaz a jogi norma és a jogeset egymásra vonatkoztatásának mikéntje is mutathat mintázottságot. Ez az egységképző minta pedig a formalitás, a rögzített eljárási rend, amely valóban jellemző mind a tagállami jogrendszerekre, mind az európai jogérvényesítésre.

Frivaldszky János előadásában feltette a kérdést: van-e összefüggés az *Ulpianus* által meghatározott és a jelenkor európai jogászaira háruló feladatok között? *Ulpianus* szerint a Római Birodalomban a jogászoknak a törvényalkotási kontroll területén vannak feladataik, mégpedig a császári jogalkotás termékeinek az igazságossági elvekhez történő mérésében. Azzal együtt, hogy a jogászok a jogalkotás területén teljhatalommal felruházott fejedelem felé mintegy jogtudományi segédlettel élnek, meghatározzák a jogalkotás termékeinek gyakorlati megvalósulását. Ugyanis kizárólag a jogászok azok, akik a jogon belül az igazságot keresni képesek, a természetes méltányosság és igazságosság elveinek segítségével. Mindez annyiban kapcsolódik a jelenkorhoz, amennyiben pl. az Európai Unió döntéshozó szerveiben, hasonlóan a tagállami jogalkotó szervekhez, a jogászok azok, akik meghatározó szereppel bírnak, ők gyakorolhatnak kontrollt a jogalkotás és jogalkalmazás felett. Különös jelentőségét pedig az adja ennek a tételnek, hogy az Unión, mint politikai egységen belül jogi egységgel nem találkozunk, az igazságosságot a gyakorlati megvalósulás során kell felfedeznünk és érvényesítenünk.

A konferencia jogelméleti jellegű „blokkjának” következő előadásában *Szilágyi Péter* a jogelmélet és a jogi dogmatika strukturális és reflexiós kérdéseit ecsetelte. A jogfilozófia, jogelmélet és jogbölcselet viszonyát taglalva történetileg három elkülönült szakaszt említ. 1) *Maihofer* nyomán a hetvenes években megindult egy törekvés a jogelmélet – például a filozófiától való – elkülönítésére. Ekkor a jogelmélet

mint a jogtudomány alapja jelenik meg. 2) A következő lépcsőfokot *Luhmann* megfogalmazása jelenti. A jogi elméletek a jogrendszer önmegfigyelésének eredményeként, a joggyakorlat és a jogi oktatás szféráiban megfigyelhető jelenségek következményeként jelennek meg. A jogelmélet a jogi elméleteket próbálja meg általánosabb szintre emelni belső és külső reflexió útján, ugyanis a jogelméleti reflexió foglalkozik közvetlen tárgyával, a jogrendszerrel, valamint saját magával is. A jogi dogmatika pragmatikus aspektusa maga a tudományos gyakorlat, a kutatás, míg apragmatikus részeként az előadó magát az ismeretanyagot, a sajátos funkciójú objektivációkat, fogalmakat jeleníti meg. A jogelméleti reflexió ez utóbbira épít, elmélettörténeti és tudományelméleti szinten, ahol találkozhatunk mind tudományontológiai, tudományrendszertani, mind önmeghatározási irányokkal. 3) Az említett elkülönülés harmadik szakaszát pedig a jogfilozófia és a jogelmélet viszonyában egymás elutasítása jelenti.

A konferencia első napjának további részében az elmélet és gyakorlat találkozásának területéhez tartozó előadásokat hallhattunk. Az előadók egy része a jogelmélethez képest „kívülről” érkezett, és az előadások témája is inkább gyakorlati kérdéseket érintett. Valóban hasznos, ha a jogelmélet művelői egy alapvetően teoretikus megközelítésű konferencián találkozhatnak a gyakorlat művelőivel. Ez, mint tapasztalhattuk is, újabb kérdéseket vet fel és nem várt megközelítésmódokat adhat mindkét oldal részére.

Elsőként a polgári jogász *Fuglinszky Ádám* európai kártérítési jog néhány alapproblémájáról készült referátumát hallhattuk. Az előadó a kártérítési jogot, mint a polgári jog létkérdését nem pozitív jogi, hanem általános-elméleti szemszögből közelítette meg. A kártérítés legitimitációja kapcsán annak célját vizsgálta. Vajon a reparáció, a prevenció, vagy esetleg az elégtétel az elsődleges? E téren figyelembe lehet venni a kártérítés szociális funkcióját és a méltányosság alkalmazhatóságát is. A finalitás, azaz a kártérítés korlátai kapcsán az előadó a teljes kártérítés ellen foglalt állást; a „mindent vagy semmit” típusú módszertan helyett helyesebbnek tűnt számára a teljesítőképességhez igazodó, fokozatos, „több-kevesebb” jellegű kártérítés.

Végezetül a kártérítés érték-közvetítő funkcióját emelte ki, miszerint ebben – illetve tágabban ide sorolhatjuk a teljes felelősségre vonási eljárást is – fejeződik ki a társadalom értékítélete a védendő jogi tárgyak, az alapvető értékek vonatkozásában. A legújabb tendenciákról szólva kiemelte a *culpa*-fogalom válságát, a használat és fogyasztás felértékelődését, valamint azt a körülményt, hogy a kártérítés terén igazán jó megoldást talán soha nem lehet kidolgozni.

Valamennyi előadás közül a praxishoz *Parlagi Mátyás* referátuma állt a legközelebb, tekintve, hogy az előadó gyakorló polgári bírő. Különösen érdekes volt hallani, hogy a jogelmélet egyik alapkérdése, a jogértelmezés miként érvényesül a gyakorlatban, illetve egyes jogszabályi rendelkezések alapján milyen tényleges és komoly dilemmák merülhetnek fel. Aki dolgozott már a joggyakorlat bármely területén is, akár bíróként, akár ügyvédként, felismerhette, és az előadásból ebben megerősítést is nyerhetett, hogy a bírő számára még mindig a grammatikai értelmezés jelenti az alapot, ez befolyásolja őket leginkább döntéseik meghozatala, a jog- és ténykérdések vizsgálata során. Az előadás során konkrét, gyakorlati példákból ismerhettük meg, milyen eltérő eredményre vezethetnek az eltérő értelmezési módok. Rendkívül érdekes volt például az a kérdés, hogy ha az ügyvéd a saját ügyében jár el, akkor alkalmazhatóak-e

vele szemben azok a rendelkezések, jogkövetkezmények, amelyeket a Pp. a jogi képviselővel eljáró ügyfél keresetének nem megfelelő benyújtásához kapcsolódnak. El lehet-e utasítani a keresetlevélét idézés kibocsátása nélkül? A nyelvtani és a jogszabály célja szerinti értelmezés alapján nem, ugyanis e szerint az ügyvéd a saját ügyében nem tekinthető a saját jogi képviselőjének. Azonban, ha a rendszertani, illetve a törvény alapelvei szerinti értelmezést vesszük alapul, akkor a kereset el is utasítható.

Felhívta a figyelmet az előadó egy kaotikus, lehetetlen Pp-szabályozásra is, mégpedig a hatáskörrel és illetékességgel rendelkező bíróság megállapítása kapcsán, ahol a gyakorlat tapasztalatai alapján a Pp. egymást követő szakaszai mondanak ellent egymásnak. Szintén bizonytalanságot eredményeznek az illetéktörvény rendelkezései a sajtóhelyreigazítási eljáráshoz kapcsolódó illetékfeljegyzési jog vonatkozásában, ahol szintén csak a különböző értelmezési metódusok nyújthatnak segítséget.

Az előadást követő hozzászólások és kérdések is megerősítették, hogy a különböző értelmezési módszerek közül a nyelvtani a legjelentősebb, míg – legalábbis a magyar bírói gyakorlatból – a teleológiai értelmezés szinte teljesen hiányzik. Azonban a bíró igazságérzete akkor tud érvényesülni, ha a jogszabály többféleképpen értelmezhető, és a bírónak lehetősége van ennek alapján a bizonyítékok szabad mérlegelésére.

A nap további előadásai erőteljes közösségi jogi relevanciával rendelkeztek. *Bencze Máttyás* és *Bartha Ildikó* közös előadásukban azt vizsgálták, mennyire érvényesül az európai jog a magyar bírói érvelésben. Lényeges ez a kérdés, ugyanis érdekes következtetéseket lehet levonni abból, miként viszonyul az alapvetően a belső jogon szocializálódott magyar bírói kar a közösségi joghoz. Az előadók nem is azt vizsgálták, hogy milyen módon érvényesül a döntéshozatalban a releváns közösségi joganyag, hanem azt, hogy egyáltalán milyen szerepet játszanak ezek a normák a jogalkalmazás során.

Elsőként rögtön felmerül a kérdés: mi minősül közösségi jognak? Erre a kérdésre a legtisztább válasz, miszerint közösségi jog az, amit az Európai Közösségek Bírósága hivatkozási alapnak tekint. Az európai jog és a belső jog viszonyában kiemelő, hogy a tagállamok azzal, hogy szuverenitásuk egy részét átruházták, elfogadták azt is, hogy a tagállami bíróságok előtt, egy konkrét jogvitában a közösségi jog közvetlenül alkalmazható. Az elhangzott külföldi példák megmutatták, hogy még egy olyan alapító tagállamban is, mint Olaszország, egészen a nyolcvanas évek közepéig vonatkoztak a közvetlen alkalmazhatóságot elismerni. Az Európai Bíróság új jogi indokait megpróbálták például a szerintük nem megfelelő belső jogszabályok kikerülésére alkalmazni, másrészt sok olyan esetben is hivatkoztak a közösségi jogra, ahol pedig közösségi relevancia nem állt fenn. E túlzott kötődés a közösségi joghoz megjelent Finnországban is, amit mutat az is, hogy sokszor egy jogvita favorizált eredményéhez kerestek megfelelő jogszabályokat és indokokat. Különösen az ún. nehéz esetek – ahol tehát nem volt lehetséges rutinszerűen dönteni – kapcsán merült fel több jogi érv, az értelmezés tágításának lehetősége.

A magyar bírói gyakorlatra áttérve az előadók négy fő problémát fedeztek fel. Elsőként az a külföldön is tapasztalt probléma merül fel, miszerint a közösségi jogot félreértik, azaz olyan esetekben is alkalmazni kívánják, amelynek nincsen közösségi relevanciája. Ez történt a Vajnai-ügyben is. Másrészt sokszor igyekeznek a magyar bírák a nehéz esetekből könnyű esetet faragni, hogy a szinte automatizált, begyakorolt

ítélkezés mindennapi rutinjából ne essenek ki. Itt sokszor egyszerűen kikerülnek a közösségi jogot, nehogy egy túl bonyolult ügygel találják magukat szembe. Előfordul olyan eset is, amikor a bíró mintegy látja maga előtt az eljárás általa favorizált eredményét, és ehhez próbál valamilyen megfelelő szabályt találni.

Felmerül végül annak a kérdése is, hogy a szabályozás keretét megadó irányelvek nem megfelelő átültetése esetén az állam kártérítési felelőssége megállapítható-e. Itt ugyanis a tagállamoknak egy nyilvánvaló szabályozási kötelezettsége áll fenn, amelynek nem teljesítése esetén akár súlyos károkat is okozhat a jogalanyok vonatkozásában. A magyar bírói tevékenység azonban túlzottan formalista és a „begyakorolt ítélkezés” különösen a nehéz esetek megoldásánál lehet problematikus.

A nap utolsó előadásában *Fekete Balázs* a jogösszehasonlító módszer szerepét emelte ki az Európai Bíróság gyakorlatában. Szükségszerűen jelen van ez a módszer mind a közösségi jogalkotás, mind a bíraskodás terén, tekintve, hogy egyre növekvő számú, többé-kevésbé eltérő jogrendszerrel kell egyidejűleg vizsgálni. Kiemelendő itt újfent a bíróság jogfejlesztő szerepe, amikor olyan fogalmakat, elveket tesznek a közösségi jog részévé, amelyek eredetileg a Szerződésekben nincsenek nevesítve. Az előadó példaként az emberi jogok körét hozta fel, amelyek nem szerepeltek az alapító szerződésekben, és egészen 1969-ig a Bíróság nem is vizsgálta az emberi jogok és a közösségi jog összhangját. Azonban ekkor, a Stauder-ítéletben beemelte a Bíróság az emberi jogokat a közösségi jog alapelvei közé. Ennek kimunkálásában különös szerepet kapott a jogösszehasonlítás, ugyanis a Bíróság a tagállamok közös alkotmányos hagyományát tekintette alapnak az emberi jogokat érintő ítéleteiben, ami később gyakorlattá is vált. Másrészt, a jogösszehasonlítás jutott szerephez a Jégo-Quéré-ítéletben is, ahol a Bíróság úgyszintén a közös hagyományokra hivatkozással állapította meg a jogorvoslathoz való jog közösségi jog alá tartozását. Ez pedig a keresetindítási jog kapcsán lehet nagy jelentőségű az állampolgárok tekintetében. A Bíróság tehát kifejezetten aktivista szemléletűnek tekinthető az emberi jogok és a közösségi jog összefüggéseinek értékelésében.

A konferencia második napjának első szekciójában két francia nyelvű előadást hallgathattunk meg, elsőként a belga *Charles-Etienne Lagasse* professzortól, aki a belga alkotmányos berendezkedés sajátosságait ecsetelte; azt a rendkívül összetett és egyedülálló modellt, ami manapság kissé veszélyeztetettnak látszik. Belgium napjainkban tapasztalható alkotmányos válsága különös érdekességet és jelentőséget adott az előadásnak, és a feltett kérdések is leginkább az előadó személyes véleményét és prognózisait érintették. Véleménye szerint megoldás fog születni a problémákra, és ez a megoldás nem a többször hallható felbomlás lesz. A másik francia nyelvű előadó *Keziban Kilic* volt, aki egy osztrák alkotmánybírósági döntés kapcsán azt a kérdést járta körül, hogy integrálható-e a jogrendszerbe egy újfajta jogi aktus, amely egy közösségi kötelezettségen alapul, különösen, ha az egy ún. vegyes aktus. Az osztrák alkotmánybíróság ugyanis megsemmisített egy vegyes aktust, arra hivatkozással, hogy a nemzeti jogrendbe ütközik, mégpedig a jogforrások rendszerének zártsága miatt.

A magyar nyelvű előadások sorát folytatva *Jakab András* azt a lehetőséget vizsgálta, lehetséges-e a szuverenitás fogalmát a közösségi jogi érvelésben alkalmazni. Ennek során történeti szemszögből sorra vette, hogy egyes országokban mit is értettek

szuverén alatt. Szó esett az angol megoldásról, ahol a Parlament és az uralkodó tekinthető szuverénnek; a francia felfogás szerint viszont a király vagy a nép helyett a nemzet; majd a legújabb kifejezés értelmében a nemzeti szuverenitás a népé. Németországban a monarcha, illetve a nép helyett az államot tekintik szuverénnek, míg Ausztriában – *Kelsen* nyomán – a szuverenitás fogalmát kikerülik, és az államon belül nem használják a szuverenitás fogalmát, azt csak nemzetközi vonatkozásban említik. Magyarországon a II. világháborút megelőzően a szuverenitás fogalma nem került előtérbe, ezt a Szent Korona-tan helyettesítette. Az előadó véleménye szerint az európai jogi érvelésben a szuverenitás fogalma már nem használható, ugyanis a fentebb említett megoldások bármelyike legalább egy tagállamnak nem fogadható el. Sőt, magának a fogalomnak az újrafogalmazását is indokoltnak látja akként, hogy a szuverenitás csak egy igényként jelenjék meg, igényként a hatalomra.

Az ezt követő előadások vázlatos összefoglalását *Sólyom Péterével* kezdem. Ő az Alkotmány jogi hatásai között beszélt a társadalmi és a politikai integráció sajátosságairól, közelebbről a politikai integrációhoz hozzájáruló tényezőkről, és mindezek szerepéről. *Paksy Máté* az originalizmus vizsgálata kapcsán annak európai gyökereit említette, ahol már a felvilágosodás korában léteztek szövegközpontúságot, szószerinti értelmezést megkövetelő iskolák. Az Egyesült Államokban mindez a hetvenes években az eredeti szándék kutatásának formájában jelent meg, ami pl. Angliában még a kilencvenes évek elején is tiltott volt.

A jogtörténész *Komáromi László* előadásából megismerhettünk pár, igen részletes adatot a magyar ügyvédség szerepéről. A forradalom és szabadságharc bukása után az ügyvédség létszáma jelentősen lecsökkent, azonban aktivitásuk fokozódott. Élénken részt vettek a jogi szabályozás előkészítésében, a jogi szaklapok készítésében, 1875-től pedig kamarák formájában önszerveződésük is alakot öltött. *Raffai Katalin* a nemzetközi magánjogban megjelenő közrend fogalmát taglalta, amely a nemzeti jogrendszerek „kemény magjának” védelmét segíti elő, azon alapvető értékek védelmét, amelyek az adott jogrendszerben elsődlegesek. A kollíziós jog érték-semleges, nem ad mérlegelési lehetőséget, a közrend viszont lehetőséget biztosít arra, hogy a belső jog értékrendjével ellentétes külföldi jogszabály alkalmazását a bíró visszautasítsa. A blokk utolsó előadójaként *H. Szilágyi István* a jog és irodalom jogelméleti irányzatának európai recepciójának lehetőségéről szólt. Vajon lehetséges-e, vetette fel az előadó, az angolszász kultúrkörön kívül más országokban, köztük Magyarországon is „meghonosítani” ezt az elméleti irányzatot, amely az Egyesült Államokban már a 70-es évektől indulva jelentős irányzattá nőtte ki magát.

Ezután *Könczöl Miklós* vont párhuzamot vont az ötvenes években megvalósuló Európa-idea, Európa-fogalom, és *Perelman Új Retoriká*-ja között. A vonatkozó kritikákat elismerve, kiemelte a dialektika és retorika szembeállítását, amelyek kapcsán *Perelman* a két megközelítés kiegészítő voltát is hangsúlyozza. Végezetül *Jany János* előadásában az általa meghatározott vallási jogrendszerek kapcsán az állam jogalkotó hatalmának hiányát írta körül, tekintve, hogy jogalkotás csakis a szent szövegeknek megfelelően történhet. Ez pedig a jogtudósok középpontba emelését követeli meg, ugyanis ebben a helyzetben ők azok, akik a jog változtatására hatással lehetnek.

A konferencia, miként azt már a címből is sejteni lehetett, szerteágazó témákat ölelt fel. Különösen öröndetes, hogy az elmélet emberei mellett a praxisban működő

dőket is meg tudta szólítani. Ebből is látszik, hogy témája figyelemfelkeltő, érdeklődésre számot tartó és időszerű volt. Megállapítható, hogy a II. világháborút követően elinduló európai egységtörekvések, és a különböző jogalkalmazó-bírói fórumok mindegyike az angolszász jellegzetességek felé mozdítja el a tagállamok többségében hagyományosnak mondható római-germán típusú jogrendszereket. Az Európai Közöségek Bírósága ítélezésében rendkívül nagy szerepe van a precedenseknek, amint ezt már számtalan elemzés kimutatta. A rendkívüli tömegű, rendkívül összetett pozitív joganyag mögött szükségszerűen ott áll a korábbi döntések halmaza. Másrészt az *Emberi Jogok Európai Egyezménye* rendelkezéseinek megfelelő alkalmazására, és az ezzel összefüggő ítélezésre létrejövő Emberi Jogok Európai Bírósága joggyakorlatában talán még hangsúlyosabb a precedensek szerepe. Az *Egyezmény* és annak kiegészítő jegyzőkönyvei rendkívül tágan és bizonytalanul fogalmazzák meg az alapvető emberi jogokat és szabadságokat, bizonyos szintig még magát az eljárást is. A Bíróság működése elképzelhetetlen lenne az eseti döntések vizsgálata és elemzése nélkül, elég csak az ügyek elfogadhatóságának vizsgálatára gondolnunk, melynek elvei tulajdonképpen a precedensek nyomán kerültek kimunkálásra.

Az figyelhető meg tehát, hogy a kontinentális és a *common law* jogrendszerek megfigyelhető közeledése mellett a közös, európai szintű bíráskodás különböző szintjein szinte spontán módon a precedensek követésének modellje alakult ki, terjedt el.

PEKÁR TAMÁS

